SLOVENSKÁ REČ
ROČNÍK XV — ČÍSLO 9-10

Jazykový purizmus a apretorská prax

ŠTEFAN PECIAR

V každej oblasti ľudskej činnosti jestvuje vývoj a v ňom historické zákonitosti. Mení sa spôsob práce, menia sa metódy v súvislosti s vývojom výrobných prostriedkov. Ako vieme, vývoj nadstavbových oblastí oneskoruje sa — niekedy i veľmi — za vývojom spoločenského zriadenia, ktoré sa mení v priamej závislosti od stavu výrobných prostriedkov a výrobných vzťahov.

Tieto konštatovania platia aj o jazykovej kultúre a bez pochybnosti aj o apretorskej a korektorskej praxi, ktorá je len odrazom určitého stavu celkovej jazykovej kultúry. Čo rozumieme jazykovou kultúrou? Všeobecne možno povedať, že je to jednak uvedomelé pestovanie jazyka s určitým cieľom, jednak výsledok takéhoto uvedomelého pestovania jazyka. S uvedomelým pestovaním jazyka sa stretávame len v tzv. kultúrnych, čiže spisovných jazykoch.

Ale cieľ, ktorý sleduje jazyková kultúra, nemusí byť a ani nie je vždy rovnaký. Napr. buržoázna spoločnosť sledovala a sleduje jazykovou kultúrou celkom iné ciele než socialistická spoločnosť.

Ako vieme, v triednej spoločnosti je spisovný jazyk vždy produktom vládnúcej triedy. Preto sa v každom spisovnom jazyku, ktorý vznikol v triednej spoločnosti, odráža ideologia príslušnej vládnúcej triedy. Ideologia vládnúcej triedy sa odráža najmä v jazykovej kultúre, ktorá je súčiastkou jazykovej politiky.

Hlavnou ideologiou buržoáznej spoločnosti je vyhranený nacionalizmus. Odrazom buržoázneho nacionalizmu v jazyku a v jazykovej kultúre je tzv. purizmus, úsilie o „národnú čistotu" jazyka. Toto úsilie by sme mohli nazvať nacionalistickým purizmom.

Hlavným cieľom jazykovej kultúry v buržoáznej spoločnosti je teda akási jazyková čistota, a to národná čistota spisovného jazyka, chápaná nesprávne „historicky". Aj z dejín kultúry spisovnej slovenčiny — od Škultétyho a Czambla až do posledných prejavov slovenského jazykového purizmu ešte po druhej svetovej vojne — možno sa presvedčiť, že hlavným, ak nie jediným cieľom jazykovej kultúry bola „čistota jazyka", chápaná nesprávne „historicky" a nacionálne, ako „národné dedičstvo po predkoch". Inými slovami: kritérium jazykovej správnosti sa hľadalo jednak v starších historických štádiách slovenčiny, niekedy dokonca aj v rekonštruovaných, predhistorických štádiách, jednak v ľudových nárečiach, ktoré podľa predstáv buržoáznych lingvistov nepodľahly cudzím jazykovým vplyvom. V tomto duchu pracovala vyše 10 rokov redakcia Slovenskej reči, prvého slovenského časopisu, ktorý bol venovaný jazykovej kultúre. V tomto duchu bolo spracované aj druhé vydanie Pravidiel slovenského pravopisu z r. 1940, ktoré sa doteraz v praxi používa.

Ako je známe, slovenský jazykový purizmus mal dve hlavné fázy: prvú protimaďarskú a protinemeckú do r. 1918 a druhú protičeskú. Protičeský purizmus sa plne rozvinul — celkom pochopiteľne — až po ustálení hospodárskych, politických a najmä národnostných pomerov v prvých desiatich rokoch prvej ČSR a hlavne po vypuknutí hospodárskej krízy r. 1929.

Stav spisovnej slovenčiny v prvom období slovenského nacionálneho purizmu bol v porovnaní s dnešným stavom úbohý. Spisovná norma ešte temer nejestvovala, ešte sa len tvorila, štylistická diferencovanosť spisovnej slovenčiny bola minimálna, temer žiadna, terminologie jednotlivých vedných odborov, ktoré sa vtedy pestovaly, boly v začiatkoch. Slovensky písalo, resp. bolo ochotné písať iba niekoľko jednotlivcov, z ktorých väčšina bola dvojrečová alebo trojrečová. Mnohí z nich boli celkom usrozumení s tým, že redaktor časopisu alebo jazykový

apretor nakladateľstva opraví a upraví ich príspevky, prípadne ich celkom prepracuje. Zkrátka, redaktor alebo apretor si mohol robiť s rukopisom, čo len chcel, pravdaže, nielen s vecnej, ale aj, ba predovšetkým s jazykovej stránky. To bola práca pri vtedajších pomeroch celkom záslužná, lebo pomáhala tvoriť úzus jednotlivých nakladateľstiev (známy je najmä tzv. martinský úzus, t. j. pôvodne osobný úzus Jozefa Škultétyho) a tým prispievala k utvoreniu všeobecnej spisovnej normy. Táto prax v podstate pokračovala aj v prvých rokoch po prevrate r. 1918.

Ale po národnom oslobodení Slovákov r. 1918 úlohy spisovnej slovenčiny nesmierne vzrástly. Slovenčina sa dostala do všetkých typov škôl, do úradov, do verejných prejavov rečníkov. Slovenská literatúra sa začala rozrastať a diferencovať a pomaly sa diferencoval aj spisovný jazyk.

Je pochopiteľné, že puristicky pestovaná a strážená slovenčina predchádzajúceho obdobia nevystačila na tieto veľké úlohy. Dozor nad jazykovou čistotou a správnosťou vymkol sa jednotlivcom z rúk. Ako prirodzený následok spoločného nažívania Čechov a Slovákov v spoločnom štáte v približne rovnakých hospodárskych a sociálnych pomeroch začala do slovenčiny prenikať záplava slov, výrazov, zvratov a odborných termínov z češtiny, ktorá už v tom čase bola vyspelejšia a štylisticky diferencovanejšia. Tento prenikavý vplyv češtiny na slovenčinu veľmi podporovala aj historická a typologická príbuznosť obidvoch spisovných jazykov.

Ale keď sa rozpútal konkurenčný zápas českej a slovenskej buržoázie o hospodársku nadvládu na Slovensku, príslušníci slovenskej buržoázie zazvonili na poplach aj „za tú našu slovenčinu" a vypovedali nemilosrdný boj vplyvu češtiny. Slovenská lingvistika tridsiatych rokov zapriahla sa temer bezvýhradne do tohto boja. Na krížovej výprave proti čechizmom každého druhu zúčastnili sa najmä jazykovokultúrni pracovníci a jazykoví kritici. Jazyková kritika literárnych i vedeckých diel obmedzovala sa často na hľadanie a vyčítanie hláskoslovných, tvaroslovných, syntaktických a najmä lexikálnych čechizmov. Vtedy sa začal boj proti mnohým slovám, výrazom a väzbám, ktoré skutočne alebo zdanlivo boly českého pôvodu.

V boji proti jednotlivým slovám používali puristi rozličnú argumentáciu. Najčastejšie sa opierali o mladogramatický pojem „hláskoslovných zákonov", chápaných diachronicky (napr. slovo *hluk* je v chápaní puristov nesprávne preto, lebo by sa podľa mladogramatického „hláskoslovného zákona" v slovenčine žiadala forma *hlk*). Inokedy sa zdôrazňovala ľubozvučnosť slovenských slov a tvarov proti „neľubozvučnosti" češtiny.[1] Okrem toho slovenskí puristi mechanicky preberali poučky zo staršieho obdobia jazykového purizmu, a to nielen slovenského, ale aj českého (najmä v otázke lexikálnych prevzatí z cudzích jazykov, predovšetkým z nemčiny alebo z maďarčiny). Tak napr. sa traduje vyše pol storočia celkom nesprávna Czambelova domnienka, že spojka *„akonáhle"* je otrocký preklad nemeckého „sobald", a p r e t o je v slovenčine nesprávna. V skutočnosti je spojka *„akonáhle"*, ktorá je dodnes bežná v hovorenej reči, čisto slovenského pôvodu a vznikla spojením dvoch spojok: *ako*+*náhle*, ktoré sa v slovenských ľudových nárečiach používajú vo význame časovej spojky *len čo*.

Všetky „argumenty" puristov spojovala základná tendencia: odklon od češtiny stoj čo stoj. Niekedy sa zavrhovaly celkom zrejme slovenské tvary len preto, lebo sa rovnaké alebo podobné tvary vyskytovaly aj v češtine. Platí to napr. o tvaroch a slovách *divoký* (= divý), *dopoludnia, dopoludnie* (=predpoludním, predpoludnie), *drtiť* (= drviť), *jaký, jakosť, jakostný* (= aký, akosť, akostný), *krb* (= ohnisko, kozub), *objaviť sa* (= zjaviť sa), *pilný, pilnosť* (= usilovný, usilovnosť), *plniace pero* (= plnivé), *sebestačný, sebestačnosť* (= samostačný, samostačnosť), *schôdza* (= schôdzka), *snáď* (= azda, hádam, vari), *snadný, usnadniť* (= ľahký, obľahčiť), *viečko* (= mihalnica), *zaobstarať* (= zadovážiť) a i.

Pravda, aj slovenský jazykový purizmus treba chápať historicky a dialekticky. Slovenský jazykový purizmus ako odraz slovenského nacionalizmu bol obrannou reakciou na postoj čes-

[1] Hlavný predstaviteľ slovenských nacionalistických puristov, H. B a r t e k, vypracoval o ľubozvučnosti slovenčiny celú šovinistickú teóriu, v ktorej vyzdvihoval najmä tie hláskoslovné zjavy, ktoré slovenčinu delia od češtiny. Bartek naposledy formuloval svoje názory v knihe *Správna výslovnosť slovenská*, najmä v III. časti (r. 1944).

kej buržoázie k slovenskému národu a na postoj českej buržoáznej jazykovedy k slovenčine. Nesmieme zabúdať, že českí úradníci, učitelia a profesori, ktorých bolo v prvej ČSR na Slovensku na desaťtisíce, propagovali najrozmanitejšími spôsobmi myšlienku jednotného československého národa a myšlienku splynutia slovenčiny s češtinou. V takomto splynutí videli slovenskí nacionalisti pohltenie svojho menej vyspelého národa vyspelejším a väčším národom českým. A tak postoj českej buržoáznej inteligencie v ozvduší centralistickej politiky vtedajšej buržoáznej vlády bol vodou na mlyn slovenským nacionalistickým puristom a hnal ich do väčšej aktivity.

Objektívne treba slovenským puristom priznať zásluhu o určitú stabilizáciu spisovnej normy. Veľké množstvo ich požiadaviek preniklo do spisovného jazyka a stalo sa všeobecnou normou. Týka sa to najmä hláskoslovia (výslovnosti) a tvaroslovia, teda formálnej stránky jazyka.

Omnoho menší úspech mala činnosť puristov v oblasti slovníka. Podarilo sa im síce vykoreniť z písaného jazyka istý počet slov a tvarov cudzieho, najmä českého pôvodu a nahradiť ich „domácimi" slovenskými slovami, z ktorých niekoľko utvorili sami puristi. Také slová sú napr. *box, boxer, boxerský* (= pästiarstvo, pästiar, pästiarsky), *docieliť* (= dosiahnuť), *dopis* (= list), *dopisnica* (= lístok, karta, karotka), *dostaviť sa* (= prísť), *drzý* (= bezočivý), *kľud, kľudný* (= pokoj, pokojný), *nekľud, nekľudný* (= nepokoj, nepokojný), *nabídka, oferta* (= ponuka), *ovšem* (= pravda, pravdaže), *pohádka* (= rozprávka), *poptávka* (= dopyt), *rád, rádový* (= rehoľa, rehoľný), *sdeliť* (= povedať, oznámiť), *šedý* (= šedivý), *šperk* (= skvost, klenot), *ťažkopádny* (= ťarbavý, neobratný, nepružný), *úkol* (= úloha), *vada, vadný, bezvadný* (= chyba, chybný, bezchybný), *vierohodný* (= hodnoverný), *vonkov, vonkovský* (= vidiek, vidiecky), *zahájiť* (napr. shromaždenie = otvoriť, začať), *záležitosť* (= vec), *zavazadlo* (= batožina), *závody, závodník* (= preteky, pretekár), *zemedelec, zemedelský, zemedelstvo* (= roľník, roľnícky, roľníctvo; poľnohospodár, -sky, -stvo; pôdohospodár, -sky, -stvo), *žehlička* (= hladidlo[2]),

[2] Častejšie sa používa a lepšie vyhovuje tvar *hladička*.

žehliť (šaty, bielizeň ap. = hladiť), slová na *-tko* typu *merítko, pravítko, krivítko, sluchátko,* slovo *hluk* (= hrmot, huk) a odvodené prídavné meno *hlučný,* slová *los, losovať* (= žreb, žrebovať), *samozrejme, samozrejmý* (= prirodzene, prirodzený) a i.

Ale niektoré z uvedených slov sa v hovorenom jazyku stále držia a boj puristov proti nim bol márny. V takomto prípade zpravidla nastala významová alebo jazykovo-štýlová diferenciácia medzi prevzatým a domácim slovom. Tak napr. sloveso *docieliť* nemožno významovo stotožniť so slovesom *dosiahnuť,* ako to chceli puristi. Podobne *dostaviť sa* má nielen iné štýlové zaradenie, ale aj iný obsah než sloveso *prísť.* Bez slovesa *sdeliť* možno sa síce v slovenčine obísť, ale v štylistike ťažko nájsť vhodný „slovenskejší" výraz pre *„sdeľovací štýl"* (azda „obcovací"?) a najmä pre pojem, ktorý sa vyjadruje výrazom *„sdelenie"* (to nie je ani „oznámenie" ani „povedanie"). Pojem *„vady"* je užší než pojem „chyby" (vada je menšia chyba). *Záležitosť* je štýlove aj významove niečo iné než „vec". *Samozrejmý* nie je to isté, čo „prirodzený", a za *samozrejme* nemožno vždy použiť „prirodzene". Niektorí puristi navrhovali používať za *samozrejmý* a *samozrejme* len *zrejmý* a *zrejme.* Ale medzi týmito výrazmi je podstatný významový rozdiel. Diferencovaly sa aj slová *úloha* a *úkol.* Slovo *úkol* má v socialistickom spôsobe výroby a práce celkom presný význam („presne určená pracovná úloha") a v tomto význame ho nemožno nahradiť slovom „úloha", práve tak ako nemožno nahradiť živé výrazy *úkolár, úkolovať* umelými a nepoužívanými tvarmi „úlohár, úlohovať". Slová *kľud, kľudný, nekľud, nekľudný* sa používajú v iných súvislostiach než *pokoj, pokojný, nepokoj, nepokojný.* Tvary *hluk, hlučný* sú v hovorenej reči celkom bežné. Významove nemožno slovo *hluk* celkom stotožniť so slovom *huk* a za *hlučný* nemožno používať „hučný", pretože tvar „hučný" je umelý výtvor korektorov, ktorý nik v živej reči nepoužíva. V hovorenej reči sa používajú aj slová *drzý, ovšem, šedý, šperk, rád, rádový, ťažkopádny.* Každý sa o tom môže ľahko presvedčiť počúvaním nielen rozhovorov na ulici (napr. v Bratislave), ale aj prednášok v rozhlase. Za slová *merítko* a *pravítko* nemáme doteraz jednoznačné a zaužívané slovenské výrazy. So

slovom *merítko,* ktoré je hláskoslovne českého pôvodu, nekryje sa významovo ani „miera", ani „mierka", ani „pomer", ani „meradlo". Študenti používajú stále slovo *pravítko* a len žartom hovoria „lineár".

Pomerne zriedka púšťali sa puristi do oblasti syntaxe (skladby). Ich mladogramatická výzbroj na složité syntaktické zjavy prosto nestačila. Syntax spisovnej slovenčiny je dosiaľ pomerne málo preskúmaná a pomerne najmenej ustálená. Činnosť puristov bola tu spisovnému jazyku viac na škodu než na osoh, a to najmä preto, lebo puristi dostatočne nediferencovali potreby spisovného jazyka od ďaleko menších potrieb vidieckych ľudových nárečí. Typickým príkladom nesprávneho stanoviska puristov k potrebám spisovného jazyka je napr. brojenie proti používaniu tvarov slovesného trpného rodu, pričom argument puristov znel, že ľudové nárečia „nemajú trpný rod". V skutočnosti aj ľudové nárečia „majú trpný rod", ide tu len o formálne iný spôsob vyjadrovania než v spisovnom jazyku. Okrem toho triedne chápanie spisovného jazyka nás učí, že spisovný jazyk je jazyk iného druhu než ľudové nárečie, a preto príznaky ľudových nárečí nemôžu byť shodné s príznakmi spisovného jazyka. Z tohto dôvodu je pomýlená napr. aj požiadavka puristov, aby sa v spisovnej slovenčine dávala prednosť všeobecnému, neurčitému, bezrodému vzťažnému zámenu *čo* pred určitým, rodovým vzťažným zámenom *ktorý, ktorá, ktoré.* V používaní vzťažného zámena *čo* videli niektorí puristi (napr. H. Bartek) charakteristický príznak slovenčiny proti češtine. V skutočnosti používanie vzťažného zámena *čo* nie je charakteristickým príznakom „slovenčiny vôbec", ale je príznakom hovorového, najmä familiárneho štýlu, a to nielen v slovenčine, ale aj v češtine a poľštine. Používanie všeobecného vzťažného zámena *čo* miesto rodového vzťažného zámena *ktorý, ktorá, ktoré* napr. vo vedeckom štýle možno pokladať priamo za chybu, a to za chybu jazykovo-štýlovú, i keď formálne je tento jazykový prostriedok celkom slovenský. Nedostatočné diferencovanie jazykových potrieb a jazykových prostriedkov malo za následok bezuzdné prenasledovanie niektorých predložiek. Napr. boj proti skutočne nesprávnemu používaniu predložky *u* v miestnom význame *(u Bratislavy)* vyústil napokon v prenasledovaní

predložky *u* vôbec. Boj proti niektorým väzbám s predložkou *k* mal za následok, že predložka *k* postupne mizne zo spisovnej slovenčiny (dnešní apretori a korektori menia napr. neosobnú väzbu typu *„došlo k povstaniu"* na „došlo na povstanie" alebo „došlo do povstania"). Pre zásahy puristov nie je v spisovnej slovenčine dostatočne diferencované používanie predložiek *na* a *pre*. Zo záhadných dôvodov je v Pravidlách slovenského pravopisu označená ako nesprávna väzba „za takých(to), za týchto okolností, podmienok ap.". Sloveso *účastniť sa* opravuje sa často mechanicky na *zúčastniť sa*, hoci medzi obidvoma tvarmi je rozdiel v slovesnom vide. Väzba slovesa *zúčastniť sa* s genitívom je dnes celkom bežná, ale Pravidlá ju označujú na základe puristických poučiek za chybnú.

Keď kritizujeme činnosť puristov, predovšetkým nesmieme zabúdať, že základom tu bol mylný postoj k jazyku vôbec. Puristi ako odchovanci jednej z formalistických metód buržoáznej lingvistiky, tzv. mladogramatickej metódy, nechápali a nemohli chápať jazyk ani ako prejav ľudského vedomia, čiže myslenia, ani ako nástroj spoločenského styku a triedneho boja. Tomu nás naučila až marxistická materialistická jazykoveda. Podstatu jazyka videli puristi v jazykových formách. Proti jazykovým formám „cudzieho pôvodu" brojili a „domáce" jazykové formy vyzdvihovali. Pritom si puristi vôbec neuvedomovali skutočnosť, že pojem „domácich" a „cudzích" prvkov v slovnej zásobe každého jazyka sa ustavične mení a že každý vývojový stupeň akéhokoľvek jazyka je odrazom vývojového stupňa príslušnej spoločnosti, ktorá tým jazykom hovorí. A tak aj miešanie „domácich" a „cudzích" jazykových prvkov, ktoré je jednou z hybných síl jazykového vývoja, je odrazom spoločenských stykov rôznych sociálnych kolektívov, kmeňov, národov ap.

Z našej kritiky jazykového purizmu napokon vyplýva otázka, či hodnota práce, ktorou slovenskí puristi dosiahli istej stabilizácie spisovnej slovenčiny, bola úmerná dosiahnutým výsledkom. Na túto otázku sotva bude možno odpovedať kladne. Ale podrobný rozbor tejto otázky nepatrí už do našej témy.

Je celkom prirodzené, že jazykový purizmus mal odraz aj v apretorskej a korektorskej praxi. V období rozkvetu nacionalistického purizmu mohol sa stať tlačiarenským apretorom alebo

korektorom len ten, kto si osvojil zásady a prax puristov. Ovládanie puristickej praxe sa pokladalo za ovládanie normy spisovného jazyka. Pojem dobrého apretora alebo korektora splynul s pojmom jazykového puristu. Takto sa korektori slovenských tlačiarní zapriahli do služieb purizmu. Tento stav sa vyvinul najmä v 30. rokoch, trval nezmenene za tzv. slovenského štátu a trvá až doteraz.

Dnešná apretorská a korektorská prax u nás je ešte celkom v zajatí puristických zásad. Nielen rukopisy začiatočníkov, ale aj práce známych publicistov, ba aj nové vydania tzv. literárnych klasikov vychádzajú z apretorských a korektorských dielní pretvorené na nepoznanie. Naši apretori a korektori, vyškolení v období jazykového purizmu, zrejme si ešte doteraz nestačili uvedomiť, že éra budovania socializmu od nich žiada nový postoj k jazykovej skutočnosti a k jazykovému materiálu, a to postoj celkom odlišný od postoja puristov.

Táto požiadavka zmeny v celkovom chápaní jazykových hodnôt siaha až na koreň veci. Činnosť puristov, ktorí slúžili vládnúcej buržoáznej triede, smerovala — pri všetkom ich zdôrazňovaní ľudovosti — k utvoreniu triedneho spisovného jazyka, ktorým by vedeli hovoriť alebo písať len vyvolení príslušníci vládnúcej triedy. Lebo aj v najbežnejších konverzačných vetách sa vyskytovaly slová, výrazy alebo väzby, proti ktorým puristi brojili — raz pod heslom falošnej „ľudovosti", druhý raz pod heslom národnej čistoty, inokedy zasa pod heslom ľubozvučnosti. Každý, kto chcel vedieť „správne" po slovensky, t. j. spisovne slovensky, i keď to bol Slovák, musel prejsť puristickou školou. Každý, kto chcel písať, bol odkázaný na milosť a nemilosť apretorov a korektorov, ktorí ovládali puristickú normu. V otázkach spisovnej normy sme mali stále väčší počet analfabetov, ktorí trpeli pocitom menejcennosti. Ani univerzitní profesori netvorili v tejto veci výnimku.

Víťazstvom ľudovej demokracie nastal u nás hlboký spoločenský prerod. Mnoho hodnôt sa prehodnotilo. Zmenil sa aj cieľ jazykovej kultúry. Nemožno ho už vidieť vo vypestovaní úzko triedneho spisovného jazyka, ktorý ovláda niekoľko vyvolených jednotlivcov, ani v „národnej čistote" spisovného jazyka, ani vo falošnej „ľudovosti", t. j. v priblížení spisovného

jazyka ľudovým nárečiam. Lebo ľudové nárečia sú iba konzerváciou, v ktorej sa odrážajú staršie vývinové štádiá ľudskej spoločnosti (feudálne, ba aj patriarchálne, rodové zriadenie). V pokročilejšom štádiu socialistického zriadenia ľudové nárečia zaniknú, t. j. vyrovnajú sa s diferencovanejším spisovným jazykom. A tak cieľom jazykovej kultúry v socialistickej spoločnosti môže byť iba uvedomelé podporovanie vývinových tendencií spisovného jazyka a jeho štýlovej diferenciácie, tak aby sa spisovný jazyk stal účinným nástrojom boja za pokrok ľudskej spoločnosti a vhodným prostriedkom spoločenského styku pre víťaznú triedu pracujúcich.

Tento cieľ nemožno dosiahnuť ubíjaním a nivočením jazykových hodnôt, ale ich zámerným pestovaním. Preto jazykový apretor, ktorý dostane do ruky hotové literárne dielo, umelecké, či vedecké, originál, či preklad, musí si predovšetkým uvedomiť, že toto dielo obsahuje určité hodnoty, a to nielen literárne, vedecké alebo umelecké, ale aj štylistické a čisto jazykové, a že tieto hodnoty neslobodno porušovať alebo nivočiť čisto remeselníckymi zásahmi, ktoré by vyplývaly z puristickej praxe. Rovnako nie je dovolené, aby apretor vnášal do hotového literárneho diela svoje osobné jazykové a štýlové záľuby a svoj spôsob vyjadrovania. Apretor musí za každých okolností rešpektovať autorov individuálny štýl a jeho výrazové prostriedky. V oblasti slovníka a skladby treba v literárnoumeleckom diele rešpektovať dokonca aj odôvodnené odchýlky od kodifikovanej normy, ktorá je zachytená v učebniciach a praktických príručkách. Jazykový apretor si musí uvedomiť, že potreby a hodnoty literárnoumeleckého diela[3] (napr. charakteristika prostredia, triednych rozdielov, dobový kolorit, charakteristika jednotlivých postáv, zámerné štylistické hodnoty, aktualizácia výrazových prostriedkov, eufonia a i.) sú dôležitejšie a vyššie než požiadavky akejkoľvek ustrnulej normatívnej príručky.

To, pravda, predpokladá, že jazykový apretor dostane do ruky skutočne hodnotné a dobre urobené literárnoumelecké

[3] Ide nám tu predovšetkým o beletriu. Bokom ponechávame špeciálne otázky novinárskej a vedeckej prózy, ktoré teraz nie sú natoľko pálčivé. Pritom si však zaslúžia osobitnú pozornosť a osobitné spracovanie.

dielo. Ale čo robiť s rukopisom, pri ktorom možno na prvý pohľad zistiť, že autor svoju prácu urobil zle a povrchne a že práca nemôže vyjsť v tej podobe, akú jej dal autor? Takýto rukopis má dať nakladateľstvo na posudok niektorému zo svojich lektorov, prípadne niekoľkým, a na základe posudkov žiadať od autora, aby svojmu dielu dal náležitú podobu, či už sám, alebo v spolupráci s jazykovým, prípadne literárnoumeleckým praktikom. Naši autori-beletristi (i prekladatelia) dostávajú v porovnaní napr. s vedeckými pracovníkmi veľmi slušné honoráre a socialistická spoločnosť má právo od nich žiadať, aby za slušný honorár odovzdávali dobre urobené práce. Najmä treba vykoreniť zlozvyk niektorých povrchných a nedbanlivých autorov a najmä prekladateľov spoliehať sa na jazykového apretora, že pri apretúre rukopisu odstráni nielen pravopisné a gramatické chyby, ale aj kostrbatý štýl a jazykové kazy. To nie je apretorova povinnosť a vlastne na to nemá ani právo.

Pravda, môže sa stať (a v praxi sa taký prípad často vyskytne), že jazykový apretor rukopisu je zároveň dobrým aktívnym jazykovým praktikom. V takomto prípade môže jedna a tá istá osoba byť nielen jazykovým apretorom, ale aj autorovým jazykovým poradcom. Musí si však ujasniť svoje povinnosti v obidvoch funkciách.

Jazykový poradca pracuje vždy v úzkom styku a v dohode s autorom diela. Bez autorovho vedomia a súhlasu nesmie meniť autorove štylistické a výrazové prostriedky.

Jazykový apretor, ktorý nepracuje v osobnom styku s autorom, má jedinú povinnosť: opraviť pravopisné a gramatické chyby. Je to zdanlivo malá úloha, ale iba zdanlivo. I v oblasti pravopisu a ešte viac v oblasti gramatiky (hláskoslovia, tvaroslovia, syntaxe) vyskytne sa v praxi mnoho zaujímavých a často vôbec nie ľahkých otázok, ktoré možno správne rozriešiť len po dlhšej praxi a po náležitom sústredení práve na tieto otázky. Napr. otázka interpunkcie je veľmi temný bod našej dnešnej pravopisnej praxe. Tu by mali apretori pomáhať tvoriť normu.

Do kompetencie apretorov patria aj niektoré dôležité otázky technického rázu. Mnoho autorov nevie, čo je zarážka, začiatočníci nevedia, akým rôznym spôsobom možno typograficky vyznačiť priamu reč, zdôraznené slovo, vetu alebo celý odsek.

Do kompetencie apretora patrí aj vonkajšia úprava sadzby, určovanie typov pre nadpisy ap., ak takéto úpravy neurobil už redaktor. Tu síce nejde o jazykovú apretáciu, ale s hľadiska pracovnej ekonomie je potrebné, aby jazykovú i technickú apretáciu rukopisu vykonávala tá istá osoba.

Ale apretor už prekračuje svoju kompetenciu, ak napr. spojí dva odseky rukopisu v jeden, alebo naopak, z jedného odseku urobí dva, ak vsunie do textu slovo, prípadne celú vetu, ak niečo z textu vynechá (hoci len jedno slovo), alebo niečo v texte preštylizuje (hoci len jednu vetu). Meniť štylizáciu viet, pokiaľ nejde o zrejmé gramaticko-syntaktické chyby, možno len v dohode s autorom a s jeho súhlasom.

Takýchto neprípustných zásahov do podoby textu dopúšťajú sa často najmä metéri pri lámaní do formy (keď treba mať na každej strane rovnaký počet riadkov). Takúto technickú vec treba vyriešiť ináč než zásahmi do textu.

O kompetencii korektorov platí v podstate to isté, čo o kompetencii apretorov. Len ešte pristupuje povinnosť opraviť rozličné sadzačské chyby (pravopisné, prípadne gramatické, pri rozdeľovaní slov, prehodenie písmen, vynechanie písmena, celého slova alebo riadku, chyby v interpunkcii ap.).

Jemnejšie otázky sa vyskytnú v oblasti gramatiky. Predovšetkým je dôležitá základná otázka gramatickej správnosti, čiže gramatickej normy. Mnoho prechmatov, ktorých sa dopúšťajú naši apretori a korektori, je zavinené nesprávnym chápaním jazykovej normy. Nesprávnosť treba vidieť najmä v tom, že jazyková norma, ktorá je v samom jazyku, t. j. v našom jazykovom povedomí, stotožňuje sa s kodifikáciou jazykovej normy, t. j. jej lepšieho alebo horšieho zachytenia v nejakej príručke (napr. v „Pravidlách"). Mnohí ľudia a medzi nimi najčastejšie práve apretori a korektori hľadia na schválenú príručku („Pravidlá") ako na zákon, ktorý neslobodno prestupovať ani v takých prípadoch, kde v praxi nevyhovuje. Takéto mechanické chápanie jazykovej normy nie je ničím odôvodnené, je nesprávne a pre prax škodlivé.

Jazykovou normou rozumieme pružne ustálený jazykový úzus, ktorý má tendenciu stať sa všeobecným v rámci určitej spoločnosti, a ak ide o spisovný jazyk, v rámci vládnúcej triedy.

Akákoľvek schválená jazyková príručka (teda i „Pravidlá") je iba praktickou pomôckou, ktorú používame jednak na didaktické ciele, jednak v jazykovej praxi v prípadoch pochybnosti a neistoty, keď nám jazykový cit „vypovie službu". Pojem jazykovej normy je nadradený pojmu kodifikácie jazykovej normy. Keby tieto dva pojmy splývaly, nebol by vôbec možný vývoj jazyka — a pokrok v jazykovej kultúre by bol možný len prostredníctvom „schvaľovacích nariadení". Ale takáto myšlienka je v ľudovodemokratickom a socialistickom zriadení hrubým anachronizmom.

Často sa hovorí o tzv. záväznosti „schválených" Pravidiel. Tu treba opäť zdôrazniť, že nie je záväzná sama príručka (rôzne „schválené" príručky si v jednotlivostiach navzájom odporujú), ale je záväzná norma, ktorú jedna alebo druhá príručka lepšie alebo horšie zachycuje. A tzv. záväznosť normy nie je nič inšie ako spomenutá tendencia jazykovej normy k všeobecnosti. V takomto smysle možno hovoriť o akejsi záväznosti vo všetkých súčiastkach jazykového systému: vo výslovnosti, v tvarosloví, v syntaxi i v slovníku. Okrem toho v spisovnom jazyku je predovšetkým záväzný pravopisný systém. Ustálenosť pravopisu, i keď opäť ide o pružnú ustálenosť, je totiž základnou podmienkou existencie písanej formy spisovného jazyka.

Ak teda „Pravidlá" (t. j. kodifikovaný pravopisný úzus) žiadajú písať napr. slovo *pijatyka* po *t* s *y*, musí sa korektor postarať, aby sa v sadzbe nevyskytovalo slovo *pijatika* s *i* po *t*. Podobne sú záväzné napríklad pravidlá o písaní slovesného tvaru množného čísla minulého času s *i* alebo *y* podľa toho, akého rodu je podmet. Odchýlky od pravopisnej normy sú síce poučné pre ďalšiu normatívnu prácu, ale treba ich vždy pokladať za skutočné chyby. Pravda, ani v oblasti pravopisu nemôžu byť záväzné *nedôslednosti* akejkoľvek „schválenej" príručky. Ako príklad uvádzam nedôslednosti pri písaní *ľ* v dnešných Pravidlách, kde sa píšu napr. tvary *pilovať, premielať* s *l*, ale *opiľovať, spiľovať, vymieľať, zomieľať* s *ľ*. V takýchto prípadoch treba stanoviť jednotnú normu, ktorá by bola v súhlase s vývojovými tendenciami spisovnej slovenčiny. Nemožno rešpektovať ani zrejmé *chyby* a *omyly* „schválených" príručiek.

Menej sa možno odvolávať na záväznosť „schválenej" prí-

ručky v oblasti tvaroslovia a syntaxe. Živý jazyk sa stále mení a vyvíja a mení sa aj jazyková teória. Učebnice a príručky sa stávajú zastaralými. V našich školských gramatikách traduje sa napr. celkom nesprávna poučka o používaní tzv. duálových tvarov. Každý jazykový apretor, ktorý má kvalifikáciu na apretovanie slovenských textov, musí vedieť, že v slovenčine nejestvuje osobitná gramatická kategória duálu a že je teda nesprávne rozlišovať tvary *očí — očú, uši — ušú, očami — očima, ušami — ušima* podľa toho, či je reč o jednej bytosti alebo o niekoľkých. Dobrý jazykový apretor musí vedieť, že v spojení typu „peknými očima" (miesto *peknými očami*) je hrubá syntaktická chyba, i keď sa takéto spojenie vyskytuje v niektorej zo „schválených" gramatík. S hľadiska vývojových tendencií sú dnes v spisovnej slovenčine správne len pravidelné tvary *očí, uší, očami, ušami.* — Všetci hovoríme „z tábor*a*, do tábor*a*", ale Pravidlá kážu písať „z tábor*u*, do tábor*u*". Niet pochybnosti, že sa mýlia Pravidlá a nie všeobecný jazykový úzus. Podobné omyly „schválených" príručiek dobrý apretor nemá slepo rešpektovať. — V hovorenej reči sa obyčajne používa tvar *schôdza*, zriedkavejšie *schôdzka*. Naproti tomu v tlačenom jazyku „zásluhou" apretorov, korektorov i sadzačov nájdeme len tvar *schôdzka* (ako to žiadajú Pravidlá) a nikdy nie tvar *schôdza*. Nie je to mrhanie času a energie, keď sa v rukopisoch a korektúrach stále a stále opravuje *schôdza* na *schôdzku?*

Všetci používame väzbu *„za takých (týchto) podmienok (okolností)"*. Pravidlá však túto väzbu zavrhujú, a to bez vysvetlenia, prečo je zlá. Ide tu opäť o omyl niektorého z autorov Pravidiel. Ale apretori a korektori — miesto aby študovali novú jazykovednú literatúru normatívnej povahy — slepo rešpektujú aj omyly „schválených" príručiek, a preto väzbu *„za takých podmienok"* vždy „opravujú".

Najmenej záväzná je akákoľvek „schválená" príručka v oblasti slovníka, lebo vývoj a vzrast jazyka sa prejavuje predovšetkým a najzjavnejšie v slovníku. Slovník každého jazyka je najvernejším odrazom vývojového stupňa danej spoločnosti. Preto sa pri každej spoločenskej prestavbe mení v jazyku najprv slovník. Nové formy práce a spoločenských vzťahov majú

za následok vznik nového spôsobu myslenia, nových pojmov, pre ktoré sa tvoria alebo prijímajú nové termíny. Prudký rozmach jazyka nastáva vždy najmä po takých prenikavých spoločenských zmenách, akej sme u nás svedkami po februári 1948. Pri každom takomto rozmachu hromadí sa v jazyku množstvo nového materiálu a to napokon spôsobí kvalitatívnu (typologickú) zmenu jazyka. Stavať sa proti týmto vývojovým zákonitostiam, proti rozhojňovaniu slovnej zásoby — to znamená postaviť sa do tábora reakcie.

Vyhovujúci normatívny slovník spisovnej slovenčiny doteraz nemáme. Táto skutočnosť by sa zdala nasvedčovať, že v oblasti slovníka pre spisovnú slovenčinu nejestvuje otázka záväznosti „schválenej" príručky. Ale to je omyl. Práve táto otázka je pre spisovnú slovenčinu najpálčivejšia. Lebo pre nedostatok slovenského normatívneho slovníka pokladá sa za záväzný abecedný soznam slov, ktoré sú zaznamenané v „Pravopisnom slovníku" Pravidiel slovenského pravopisu.

Pokiaľ sa „záväznosť" „Pravopisného slovníka" Pravidiel chápe v kladnom smysle, t. j. tak, že sa slová, ktoré obsahuje „Pravopisný slovník", pokladajú za spisovne správne, potiaľ je všetko v poriadku. Ale v praxi — opäť najmä u apretorov a korektorov — stretávame sa s pomýleným a pre vývoj slovenčiny veľmi škodlivým názorom, že „Pravopisný slovník" Pravidiel je záväzný aj v zápornom smysle, to znamená, že slová, ktoré „Pravopisný slovník" neobsahuje, treba pokladať za nespisovné alebo aspoň za podozrivé z nesprávnosti. Tu si treba uvedomiť, že nijaký pravopisný slovník nemôže obsahovať soznam všetkých slov, ktoré sa vyskytujú v príslušnom jazyku. Pravopisné slovníky obsahujú len výber slov a tvarov, ktoré v písomnej praxi pôsobia nejaké ťažkosti, najmä pravopisné. Okrem toho „Pravopisný slovník" dnešných Pravidiel sostavovali puristi, ktorí niektoré používané slová vynechali zo soznamu úmyselne a iné označili hviezdičkou ako zlé. Dobrý apretor musí vedieť na základe svojej praxe a štúdia novšej odbornej literatúry, ktoré z týchto puristami prenasledovaných slov sa používajú, sú bežné, a preto *správne,* a ktoré nie sú bežné. A hlavne neslobodno zabudnúť na základnú skutočnosť, že spi-

sovná slovenčina od rozkvetu purizmu pred 15—10 rokmi, keď bol sostavený „Pravopisný slovník" dnešných Pravidiel, zaznamenala obrovský rozmach, viditeľný najmä v oblasti slovníka.

Iné prechmaty apretorov zaviňuje nesprávne používanie príručiek. Napr. v „Pravopisnom slovníku" Pravidiel je znamienko rovnosti medzi výrazmi *bár(s)aký = hocijaký, bárčo = hocičo, bár(s)kde = hocikde, bár(s)kto = hocikto*. Apretori si z toho záhadným spôsobom urobili pravidlo, že sú správne len tvary za znamienkom rovnosti, kým tvary pred znamienkom rovnosti pokladajú za nesprávne. Nepresnú a jednostrannú poznámku „častejšie", ktorá sa v Pravidlách vyskytuje pri niektorých slovách, chápu apretori obyčajne nesprávne ako pokyn na prenasledovanie príslušných slov, ktoré sú uvedené pred touto poznámkou (napr. *bár, dodnes, pokuľhávať* a i.).

Ale najväčších chýb a prechmatov sa apretori dopúšťajú tým, že prekračujú svoju kompetenciu. Vyššie sme presne vymedzili kompetenciu apretorov, ktorí nespolupracujú s autorom. Do tejto kompetencie patrí okrem technickej úpravy rukopisu opravenie pravopisných a gramatických chýb. Ale apretori miesto aby sa sústredili na túto svoju vlastnú úlohu vyčerpávajú sa často špekulovaním o správnosti toho alebo iného výrazu, prípadne väzby, „opravujú", t. j. menia a niekedy v skutočnosti veľmi kazia autorov pôvodný štýl, zamieňajú synonymá, ktoré používa autor, tými, ktoré používajú oni sami, ba dovoľujú si meniť aj smysel slov a viet. Keby som sa nebol sám o tejto skutočnosti presvedčil, ani by som nechcel veriť, že neznámy apretor si môže dovoliť „opravovať" známeho autora, a to tak dôkladne, že zmení napr. *„videl som"* na *„zbadal som"*, *„celkom"* na *„úplne"*, *„hneď"* na *„o chvíľu"*, *„kýmsi"* na *„niekým"*, *„v pitvore"* na *„v predizbe"*, *„zbytočne"* na *„podaromne"*, *„nemilobohu"* na *„mimochodom"*, *„vonku bubnoval dážď"* na *„vonku pršalo"*.[4]

Takáto prax apretorov musí bezpodmienečne prestať, lebo pôsobí nielen nesmierne škody spisovnému jazyku, ale aj veľké

---

[4] Pozri aj iné príklady v mojej glose *O našej korektorskej praxi*, uverejnenej v časopise Slovo a tvar IV, 21n.

materiálne škody, ktoré vznikajú stratou pracovných hodín, zavinenou zbytočnými zmenami textu pri apretúre a opätovnými zmenami sadzby pri korektúrach.[5] Upozorniť na zlo a zároveň ukázať možnosti nápravy bolo hlavným cieľom tejto prednášky.[6]

Druhotné zvratné tvary pri niektorých slovesách v slovenčine

ANTON JÁNOŠÍK

Druhotnými zvratnými tvarmi rozumiem reflexíva, ktoré nie sú utvorené k prechodným slovesám a tak nepredstavujú ich druhú stránku: trpnú (oproti činnej). V podstate sú to akési nepravidelné reflexíva. Dalo by sa očakávať, že zvratné tvary slovies budú sa vyskytovať len pri prechodných slovesách, kde zámeno *sa* býva v náležitej funkcii akuzatívu. Sú dva náležité prípady zvratných foriem: a) činné reflexívum typu *chlapec sa umýva*, b) pasívne reflexívum typu *strom sa kolíše*.[1]

No zvratné *sa* okrem činnosti, kde podmet vyvíja svoju činnosť na sebe samom (chlapec sa umýva), a deja (strom sa kolíše od vetra) vyslovuje aj stav, napríklad pri type slovies *starne*.

---

[5] V diskusii, ktorá sa rozvinula po mojej prednáške (pozri pozn. 6), vyhlásil jeden z korektorov nakladateľstva Pravda v Bratislave, že sa u nich zakorenil názor, ako keby apretor alebo korektor tým lepšie vykonal svoju povinnosť, čím viac „opravuje", t. j. čím viac zmien vnesie do textu alebo do sadzby. To je, pravda, názor podstatne pomýlený.

[6] Tento článok je preštylizovaný text prednášky, ktorú autor predniesol 13. IV. 1950 na Filozofickej fakulte Slovenskej univerzity ako úvod do verejnej diskusie o dnešnej apretorskej a korektorskej praxi. Diskusiu usporiadal Jazykovedný ústav Slovenskej akadémie vied a umení a Bratislavský lingvistický krúžok.

[1] V tomto článku opieram sa o prácu Dr. E. Paulinyho, *Štruktúra slovenského slovesa*, Bratislava 1943. Odchylne od neho na označenie pasívneho reflexíva zvolil som typ vety *strom sa kolíše;* Pauliny má *dom sa stavia* (str. 81, 89). Dielo ďalej uvádzam skrátene: *Štruktúra*.

Typ starne

Slovesá typu *starne*[2] zahrnujú v sebe slovesné tvary, tvorené od prídavných mien a znamenajúce ‚stávať sa takým, aký je význam základného tvaru prídavného mena'. Takto sloveso *starnúť* znamená ‚stávať sa starým'. Okrem tejto skupiny slovies na *-núť* patrí sem aj grupa slovies na *-ieť*, tak isto tvorených od prídavného mena. Napríklad *černieť* ‚stávať sa čiernym'.

Obidve grupy slovies typu *starne* označujú dej samy osebe bez zvratného zámena *sa*. Pri nich dianie zasahuje podmet (naň sa obracia intencia slovesného deja). Vidieť to zjavnejšie na dokladoch:

a) pri skupine *starnúť:* Z čela jej svätosť veľká zasvieti — / *oslepneš* pred ňou (Sládk., Spisy bás. 38). Tvár mu *stvrdla* (Kuk. XXI, 154). *Zredly* vlasy Štefanove (Vans. II, 182). Jej slamený klobúk *zožltknul* (Vaj. II, 4);

b) pri skupine *černieť:* Žofa. A *obelasela* mi ruka (Taj. VIII, 126). Srdce *ostarelo,* city *otupely* (Timrava II, 127). Vlasy mu ...*ošedively* (Kuk. IV[1], 129). Ňech gamba ťi *očerňje* (Kráľ, Neznáme básňe 61) a i.

Ako možno vypozorovať, pri obidvoch skupinách vetný podmet nevystupuje ako činiteľ, iba ako trpiteľ. Činiteľom ani nemôže byť, lebo s podmetom sa niečo stáva bez činiteľa; podmet sa mení, ale on nič nemení.

Činiteľ diania obyčajne nie je vyslovený a ťažko je poznateľný. Napríklad vo vete *otec starne* nie je činiteľom podmet *otec,* ani ním nemôže byť, lebo sám sa neuvádza do starnutia. Podmet *otec* stáva sa starým, starne bez vlastnej vôle, ba proti nej. Činiteľ je neznámy, ani po ňom nepátrame. Nás jednoducho zaujíma len dianie, dej starnutia; jeho pôvodcu nechávame v úzadí. Treba ho hľadať inde, mimo podmetu tak, ako ho hľadáme pri zvratných tvaroch prechodných slovies typu *strom sa kolíše.* Je to pasívne reflexívum. Ani pri ňom pôvodcu deja nemáme v podmete (ktorý býva činiteľom pri akčnej vete), ale mimo neho. Dopátrame sa ho ľahko, keď sa opýtame na príčinu diania otázkou: Od čoho sa strom kolíše? Odpoveď: *Od vetra.* Takto možno doplniť prvotnú jednoduchú pasívnu vetu aj pô-

---

[2] E. Pauliny, *Štruktúra* 71, 85.

vodcom deja: *Strom sa kolíše od vetra.* Výraz *od vetra* je pri pasívnom reflexíve pôvodca deja. Vo vete akčnej — ktorú by sme dostali, keby sme pasívnu vetu premenili na akčnú — bol by činiteľom, pravda, v nominatívnej forme: *Vietor kolíše strom.* (V nej podmet *vietor* je zároveň aj činiteľ.)

Ako vidieť, obidva typy viet: *otec starne* a *strom sa kolíše* rovnako vyjadrujú dej; dianie jednako zasahuje podmet a jednako pôvodca deja nie je vyslovený. Líšia sa od seba len formálne: dej pri type *starne* nevyjadruje sa zvratnou formou, kým pri type *strom sa kolíše* stojí pevne zvratná forma.

Na takomto porovnávaní jasnejšie sa vidí, že typ *starne* vykazuje sám osebe dianie. V skutočnosti je len formálne nezvratný, významove však sám osebe aj bez zvratného zámena *sa* má platnosť pasívneho slovesného tvaru, označujúceho dej, nakoľko do zmeneného stavu uvádza príslušný vetný podmet, ktorý len v dejovej vete je trpiteľom: *Otec starne. Ruka mu drevenie.*

Aj táto okolnosť dostatočne svedčí, že už nemožno používať zvratného zámena *sa* pri type *starne,* ak by sme mali znovu vyjadriť dianie, že sa s predmetom niečo deje, robí, lebo zámenom *sa* by sa naznačovalo, ako by predmet sám seba uvádzal do zmeneného stavu. To však nie je možné. Tým by nastala čudná situácia, ktorá by sa mohla azda naznačiť zvratným tvarom: „Otec sa starne". Podmet do diania môže uvádzať len pôvodca deja a ten tu nie je vyslovený (v našom prípade podmet *otec* je len uvádzaný do zmeneného stavu). V takomto smysle vidí sa čudná veta: *Prvého vojna nivočí a druhý „sa bohatne".*[3] Je známe iba nezvratné *bohatne: Prvého vojna nivočí a druhý bohatne.* Zvratná forma mohla by prísť len od prechodného slovesa obohatiť: *obohatiť sa;* v tomto prípade len iteratívny tvar *obohacovať sa* je súci ju nahradiť: *prvého vojna nivočí a druhý sa obohacuje.*

---

[3] Vetu s uvedenou zvratnou formou „sa bohatne" našiel som v školskej úlohe Jána Oravca, žiaka I. OŠ v Turč. Sv. Martine (škol. rok 1948/49). — Aj doklady, ktoré ďalej používam v článku, povyberal som zo školských úloh minulého roku (vtedy ešte OA) ako aj tohto školského roku (teraz 1949/50 VHŠ). Najviac dokladov je z II. ročníka VHŠ.

kašky sa žltnú.

Aj na uvedenom príklade je jasné, že typ slovies *starne* bez zámena *sa* riadne vyjadruje len dianie, ktoré sa zameriava na podmet. Pri nezvratnej forme intencia diania sa vzťahuje na podmet, pravda, aj tu sa zjavujú výnimky — zvratné formy. Zámenom *sa* intencia diania na podmet sa ruší, strhuje ju na seba zámeno *sa* a tak nastáva čiry stav bez intencie, ktorý však spočíva ďalej na podmete. Je to stav statický. Dobre ho vybadať na dokladoch zo školského materiálu:

I tam pri potôčku *žlknú (!)* sa zvoncovité kašky (Vladimír Chorvát). Polia pustnú, už nevidíme na nich *žlknúť (!) sa zrelé zbožie,* len *zemiaky,* ktoré čakajú na vykopanie (Anna Baková). Doklad z literatúry: Belasely sa [lúky] a *žltly* [*sa*] kvetami (Ondrejov, Zbojn. mladosť 137).

Na všetkých troch dokladoch zjavne sa vyníma čiry stav. Zvratná forma *žltnúť sa* — na rozdiel od nezvratnej formy *žltnúť* — neznamená ‚stávať sa žltým', ale len ‚javiť sa žltým', to jest javiť sa takým, aký je základný význam vlastnosti príslušného prídavného mena. Ako sa vidí, býva to obyčajne vonkajšia vlastnosť — farba predmetu, ktorý je nositeľom onej vlastnosti. Tu intencia diania už sa nevzťahuje na podmet a zato prichodí čistý stav. Pri zvratnej forme nijaká zmena vlastnosti sa nedeje, len sa vlastnosť preukazuje, javí. Významový rozdiel, ktorý sa tu prejavuje, je niekedy dosť nepatrný, subtílny, ale zato je súci označovať dve rozličné situácie. Druhotné zvratné formy vyjadrujú len jav, ako sa niečo javí, preukazuje.

divé hrozno sa zelenie.

Tá istá situácia, ktorá bola pri prvej grupe slovies na *-núť: starnúť,* je aj pri druhej grupe nesložených slovies na *-ieť: černieť sa.* V nej na rozdiel od prvej skupiny *starnúť* je častejší výskyt zvratného tvaru. Hojne je dokladov aj v literárnej reči:

Na stole *sa černie mŕtve telo* (Kuk. III, 58). Ďaleko *červenala sa škridľová strecha* (Ondrejov, Zbojn. mladosť 25). Po dvore *belely sa* rozfŕkané čerstvé *ivery* dreva (Tim. IV, 12) a i. Časté sú doklady aj v školských úlohách: Nad krivým nosom po obidvoch bokoch *černejú sa* mu dlhé rozježené *obrvy* (Kováč). *Oziminy sa* už

niekde i *zelenejú* (Rakús). Okolo verandy *sa zelenie divé hrozno* (Barančeková).

Ako badať, vyskytujú sa tu len slovesá označujúce farebné javy, úkazy, t. j. také, ktoré majú základ prídavné meno, vyjadrujúce farebnú vlastnosť. Pri oboch grupách slovies na *-núť* a *-ieť* typu *starne* tieto slovesá sú súce prijať zvratnú formu (ako ju aj prijímajú), aby označovaly stav s farebnými úkazmi. To by potvrdzovala aj iná podobná skupina slovies, označujúcich vonkajšie farebné vlastnosti, lenže tvorených príponou *-ať*, ktoré sú známe ako zvratné: *černať sa ‚paviť sa čiernym', červenať sa, zelenať sa.* Je to osamotený ucelený typ a k nemu sa pojí s podobným významom aj osamotená skupina prídavných mien na *-avý*, označujúcich menlivosť farebného úkazu: *černavý* ‚javiaci sa čiernym, idúci do čierneho', *červenavý* ‚javiaci sa červeným, hrajúci, idúci do červeného', *zelenavý* ‚idúci do zelena', *žltavý, pobelavý.* (Častejšie sú hypokoristické tvary *červenkavý, zelenkavý, žltkavý* od foriem *červenavý, zelenavý, žltavý.*)

Teda zmenu farebnej vlastnosti vyjadrujú len nezvratné slovesá s príslušným základom prídavného mena na *-ieť* typu *černieť, červenieť* a jedno na *-núť: žltnúť.* Len od nich pochodia zvratné slovesá, označujúce farebné úkazy: *černie sa.*

srdce sa soschlo.

Odchodná je situácia pri složených tvaroch so završeným dejom. Aj tu, ako to bolo v prípade *žltne sa,* rovnako prichodí zvratný tvar na označenie stavu. Lenže tento pri složených slovesách — na rozdiel od prípadu nesloženého slovesa *žltne sa* — označuje výsledok deja, ktorý pred dokončením spočíva zjavne na podmete. Podobne tu tiež intencia deja sa zrušila tým, že ju na seba strhlo zvratné zámeno *sa.* Dianie prestalo pôsobiť na podmet a tak podmet sa našiel v čírom stave bez intencie. Nastal zrejmý stav. Takto sa dajú chápať aj složené slovesné doklady prvej skupiny na *-núť* typu *starne,* vybraté z literatúry: Svätopluk ... *Zostarnul som sa* v boji (Stodola, Svätopluk 54). Či celkom [srdce] schudobnelo, *zoschlo sa* na krkošku? (Kuk. XVIII, 20).

To je tiež zjavný stav, ktorý sa snadno chápe ako výsledok deja. Je to rezultatívny význam[4] a naň ukazuje aj okolnosť, že zvratné tvary slovies možno premeniť aj na činné pasívum, ktoré označuje dokončenie deja s výsledkom: [Srdce] *sa soschlo* = *[Srdce] je soschnuté, zostarel som sa* = *som zostarnutý.*

otec sa zostarel v robote.

Takým istým spôsobom treba chápať zvratné formy složených slovies aj pri druhej grupe na *-ieť*. Tu sa tiež označuje čiry stav, ktorý nastáva ukončením diania, stav statický bez intencie na podmet. Badať to dobre na dokladoch

a) z literatúry: Deti že vždy čakali [manželia] ... I *sa ostareli* (Taj. V, 79), tak *sa* veľmi *ostarela,* že bola zasa dieťaťom (Vans. II, 155), „A už, ty dievka moja, *neostarieš sa mi v dome* ..." (Dobš. Pov. I, 85), *Zovšednie sa* to (Ráz., Maroš. 169);

b) z hovorovej reči: *Otec sa zostarel* v robote. Čo som *sa* tak *osprostela,* keď som vykonala takú sprostosť.[5] Dnes *sa zosurovelo.*

Tieto všetky druhotné zvratné formy významove len veľmi málo sa odchyľujú od prvotných nezvratných foriem. Najmä to vidieť pri porovnaní vety nezvratnej so zvratnou pri jednakom prísudku: *Ostarneme,* umreme (Taj. VI, 66). I *sa ostareli* [manželia] (Taj. V, 79). Rozdiel sa javí iba v tom, že pri nezvratných tvaroch vystupuje na prvom mieste intencia diania podmetu, t. j. smerovanie k dianiu, vyslovenému príslušným slovesom, pri zvratných tvaroch zase je zachytený (v čírom stave) skorej výsledok diania už bez intencie. Zámeno *sa* už svojou povahou ruší intenciu a vzťahuje sa k podmetu.

Ešte čiry stav bez intencie sa vyskytuje pri složenej forme *zosmradnúť,* kde základom nie je výslovne prídavné meno, lež menný základ *smrad-*. I pritom všetkom svojím významom patrí do typu *starne,* keďže vo vetnej spojitosti podmet ako trpiteľ

---

[4] E. Pauliny, *Pasívum v spisovnej slovenčine,* Slovo a tvar III, 124.

[5] Je to naozaj neobyčajný úzus (Bánovce). Takto si moja nebohá matka uľahčovala žiaľ nad svojím nepodareným činom.

‚stáva sa smradľavým'[6]: — S úctou je to tak, ako s rybou. Keď zdochne, *zosmradne* (Jes., Dem., 64).

Ak nezvratný tvar *zosmradnúť* vyjadruje dej s intenciou diania na podmet, tak zvratná forma *zosmradnúť sa* po zrušení intencie zvratným zámenom *sa* označuje stav: Slanina... veď *táto* [šunka] za týždeň *sa zosmradne* (Stodola, Minister 19). Dalo by sa to vysloviť aj pasívnou formou: Slanina... veď *táto* [šunka] za týždeň *bude zosmradnutá*. Významový rozdiel medzi prvou a druhou vetou je naozaj veľmi nepatrný, skoro nijaký.

oči svietia//oči sa svietia.

Inakšej povahy sú slovesné tvary, kde menný základ ukazuje na tvar podstatného mena, alebo iného mena. Bývajú zakončenia na *-núť, -ieť, -iť* a *-ať:* grupy *rozkvitnúť, puknúť, zhavranieť* (havran), *iskriť* (iskra), *žiariť* (žiara), *voňať* (vôňa).

Svojím spôsobom tvorenia, ako i povahou významu patria do typu *zvoní*. Na rozdiel od typu *starne* podmet vo vete už nie je trpiteľ, ale činiteľ. Vyjadruje činnosť, a nie dej. Tak ukazujú aj príklady:

A potom... vyrástla tu doma, *rozkvitla* pred ich očami (Kuk. IV[1], 45), starej div *srdce nepuklo* nad ním (Kuk. I, 61), kompanom len tak *oči iskrily radosťou* (Beblavý, Janošík 245), *Oči* jej *svietia* i radosťou i hrdosťou (Kuk. IV[1], 40) a iné.

K nezvratným slovesným tvarom prichodia aj druhotné — zvratné:

Jeho *žena pukala sa* tajným smiechom (Kuk. XII, 68). Jastrabé *oči*... Láskou? — pomstou ony *sa svieťa* (Sládk., Spisy bás. 37). Rapavé líca... *oči iskrily sa* mu (Tim. IV, 18) ap.

S významovej stránky nieto tu väčšieho rozdielu medzi uvedenými tvarmi nereflexívnymi a reflexívnymi. Pauliny hovorí, že sú „bez pozoruhodného rozdielu významového". To dosvedčujú aj obojaké doklady:

Blinkalo svetielko v červenom kalichu (Ondrejov, Zbojn. mladosť 240), Od Vrútok *blinkajú sa* elektrické svetlá (Šolt. IV, 193);

[6] Sloveso *zosmradnúť* pripína sa svojím významom k príďavnému menu *smradľavý*, a nie k podstatnému menu *smrad*, lebo v takom prípade prichodil by mu význam pripomínajúci *smrad*, napríklad ‚stávať sa smradom'.

kompanom len tak *oči iskrily* radosťou (Beblavý, Janošík 245), oči *iskrily sa* mu (Timrava IV, 18);

starej *puká* srdce žiaľom (Taj. VI, 30). *Srdce* človeka *sa puknúť* muselo nad pohľadom postáv (Kal. V, 96);

Oči jej *svietia* i radosťou i hrdosťou (Kuk. IV[1], 40). „Nepozre... oj nepozre? — keby ste len videli to *tmavé oko,* ako *sa svieti,* keď na vás spočíva?..." (Kal. Pov. II, 24) ap.

Dvojaké tvary s jednakým významom sú aj v školskej úlohe pri slovese *zhavranieť:* Skríkol: „Bodaj *ste všetci zhavraneli, kde ste!*" (Oľga Olševská). — Matka skríkla: „Bodaj *ste sa zhavraneli!*" (Jozef Škriniar).

Pauliny výskyt dvojakých slovesných foriem tohto typu *zvoní* osvetľuje tým, že „raz sa to isté sloveso cíti ako sloveso typu *zvoní* (vtedy je nereflexívne) a raz ako sloveso typu *nesie* (vtedy sa zmení na reflexívne, aby sa vylúčilo zameranie na patiens)".[7] To treba rozumieť tak, že v prvom prípade nezvratné formy vyjadrujú činnosť bez vysloveného predmetu na spôsob slovies typu *zvoní* (kostolník zvoní), kde už predmet je zahrnutý v slovese samom (napríklad: *oči svietia*); v druhom prípade zvratné formy vyjadrujú dej na spôsob zvratných slovies typu *strom sa kolíše.* Prakticky javí sa to tak, že vyslovená akčná veta typu *zvoní* (oči svietia) mení sa na pasívnu typu *strom sa kolíše: oči sa svietia.* Oproti prvej vete druhá vyslovuje dej.

Zpravidla pasívnu vetu, vyjadrujúcu pasívne reflexívum typu *strom sa kolíše,* možno premeniť na akčnú. Vlastne ona predstavuje druhú stránku slovesného deja. Pri zmene pasívneho reflexíva na akčnú vetu pôvodca deja mení sa na činiteľa v nom. postavení podmetu a zas podmet prvšej pasívnej vety, ktorý bol trpiteľ, v nominatívnej úlohe stáva sa predmetom (podľa svojej trpiteľskej povahy). V tomto prípade akčná veta vyzerala by takto: *radosť* „svieti" (= rozsvecuje) *oči.* Asi v takomto smysle Paulinymu sloveso typu *zvoní* javí sa iný „raz ako sloveso typu *nesie*". Tu pri slovese *svietiť* je len neistý nábeh byť prechodným slovesom. Niektoré slovesá sa stávajú naozaj celkom prechodnými, ako je to dosť zrejmé v prípadoch: *zvonili poludnie* na mestskej veži (Kuk. V, 115). Dievča *vonia*

[7] E. Pauliny, *Štruktúra* 87.

ružu[8] (úzus). V nich obidve slovesá sú v postavení prechodného slovesa. Prvá veta normálne by znela: zvonilo *na poludnie,* druhá veta: Dievča *privoňalo k ruži* alebo dievča *privoňalo ružu.* Ony najskorej dostávajú postavenie prechodného slovesa v složených tvaroch, ako napríklad: *ovoňať, zavoňať* (slaninu), *rozvoniavať.*[9]

Nakrátko povedané, zvratné tvary slovies typu *zvoní,* pokiaľ sa vyskytujú, sú druhotné; formálne sa pridružujú k pasívnym formám prechodných slovies typu *strom sa kolíše.* Nielen formálne, aj významove sú rovnaké, a vyslovujú dej na rozdiel od ich prvotných nezvratných foriem, ktoré zas vyzdvihujú činnosť.

Dvojaké chápanie slovies typu *zvoní* u Paulinyho dá sa podoprieť ešte aj s inej stránky: dvojakou funkciou vetného podmetu. Raz podmet cítime ako činiteľa na spôsob vety *kostolník zvoní,* napríklad: *oči svietia* ‚oči vydávajú svetlo, jas', *oči iskria* ‚oči vydávajú zo seba iskry, sršia iskry', inokedy podmet cítime vo funkcii trpiteľa. Pri tomto druhom chápaní obyčajne skrýva sa v úzadí pôvodca deja, ktorý sa dá, keď je to potrebné, aj vysloviť: Oči mu *svietia od zlosti* (úzus). Jeho oko *svietilo hnevom* (Vajanský II, 9).

Tá istá veta *oči svietia* (v tom dvojakom chápaní, ako ju uvádzame v predchádzajúcich dvoch dokladoch) raz vyjadruje činnosť (pre činný vetný podmet) a vtedy je akčná, druhý raz pasívnosť (so svojím trpným podmetom) a vtedy označuje dej. To záleží v dvojakej možnej intencii bez zmeny podstatného významu. Napríklad v druhom prípade dianie je zamerané na podmet ako na trpiteľa. Podľa toho dejový význam predstavuje aj veta so slovesom *voňať* ‚vydávať zo seba vôňu': Drevo *voňalo zlatou bučinou* (Urb., Hmly 357). Tu inštrumentálnym tvarom *zlatou bučinou* nevyjadruje sa pôvodca deja, ale inštrumentál vnútorného predmetu.[10]

[8] Sloveso *voňať* vo spojení *voňať ružu* je vo funkcii prechodného slovesa. To bude asi jej druhotné postavenie. Na to by ukazovaly hlavne takéto doklady: „Nuž... V octe s pálenkou utopíme túto hrudočku. Vidíš pekne vonia..." *Privoňala* pani (Kuk. XXI, 31). Boly to zamilované kvietky Pavlove; ale teraz sotva *privoňal k nim* (Podj. II, 176). *Privoňala* s chuťou *ľalie* (Timr. IV, 70).

[9] Prechodný význam slovesa *rozvoniavať* poznám z piesne v spojení: *Ruža* rajská, v raji zaštepená, *rozvoniava celý svet.*

[10] E. Pauliny, *Štruktúra* 45.

Pri týchto a podobných vetách s obojakým podmetom vznikajú aj reflexívne tvary s dvojakým významom, i keď málo rozdielnym, veľmi subtílnym.

V prvom prípade (pri akčnej vete s činným podmetom: *oči svietia*) reflexívny tvar: *oči sa svietia* vyjadruje dej a formálne ako aj významove pripomína zvratný tvar prechodných slovies typu *nesie (strom sa kníše).* — V druhom prípade, kde nereflexívny tvar s pôvodcom deja *(oči svietia od zlosti)* už sám od seba sa chápe ako vyjadrovateľ deja a pri ňom zámenom *sa* možno vyjadriť len stav, dejový význam vety zámenom *sa* mení sa na stav. Intencia diania, ktorá zasahuje podmet v dejovej vete, sa mení, prechodí s podmetu na zvratné zámeno *sa* a tým činom aj tu nastáva čírý stav, spočívajúci na podmete. Dobre to badať na doklade zo školskej úlohy: I fialky so svojimi skromnými hlávkami pohybujú sa v takte jarného vetríka, ktorý, berúc od nich príjemnú vôňu, *rozváňa sa ňou* po blízkom okolí (Vladimír Chorvát). Oproti tomu vyššie uvedená nereflexívna veta s inštrumentálom: Drevo *voňalo zlatou bučinou* zjavne vyjadruje dej.

minulo leto//minulo sa leto.

Podobne dvojaké formy nereflexívne a reflexívne so skoro navlas jednakým významom máme aj pri neprechodnej časti[11] slovesa *minúť.*

Neprechodná forma *minúť* zostáva pevná jedine pri označovaní, ustaľovaní veku ľudského života, dĺžky času. Jej synonymá *ubehnúť, utiecť, prejsť* označujú pohyb a tým pripomínajú typ *ide.* Ako také sú podmetné a vyjadrujú činnosť:

„Osemdesiat rokov *minulo* mi na Pavla," riekol (Vaj. V, 364). No Paľa aj Ilja vyzerá každý deň a číta týždne, koľko *minulo,* ako odišiel (Tim., Novohr. ded. 27). *Minula* azda hodinka, keď som zazrel pri rieke kmitať sa svetielko (Ondrejov, Horami 75) ap.

Sloveso *minúť* ako prechodné spojuje sa s akuzatívom: *Minul som kopu peňazí* (úzus). Tu je *minúť* vo význame ‚stroviť'. Iný blízky význam je ‚spotrebovať': *Všetku múku som minula* (úzus). Obe sú normálne akčné vety, kde vetný podmet (ja)

[11] Bohuslav Havránek, *Genera verbi* I, 134 (poznámka pod čiarou); 124.

vykonáva svoju činnosť na predmete, ktorý je mimo neho. V takomto význame sloveso *minúť* ostáva prechodné, aj keď ho príde použiť v prenesenom smysle ‚stráviť čas': *Minul som* nemilobohu *celý deň,* a neviem ako (úzus). Tu aktívnu vetu možno premeniť na pasívnu zvratným zámenom *sa: Celý deň sa mi minul* nemilobohu, ani neviem ako. Pri tejto zmene činný význam zmenil sa na dejový.

Uvedená prvá nezvratná veta (minul som celý deň...) s činným podmetom (ja) vyjadruje činnosť na spôsob prechodných slovies typu *nesie.* Druhá pasívna forma (celý deň sa mi minul...) vyjadruje zas dej, že sa s podmetom (celý deň) niečo deje, stáva. So stránky významovej obidve vety nevykazujú veľký rozdiel; rozdiel je len čisto vo forme slovesnej.

Veľký významový rozdiel neprejavuje sa ani medzi druhotnými zvratnými formami a prvotnými nezvratnými slovesa *minúť* ako podmetného s významom ‚ubehnúť, prejsť' (a nie prechodného s významom ‚stroviť, upotrebiť'). Doklady sú hojné v staršej literatúre:

A aby *sa* im *čas minul,* hrajú mariáš (Taj. II, 161), *Deň minul sa* mu, ako by dlaňou pľasol (Vaj. V, 70), Luka... Rátajte si, už *rok sa minie,* a vy z domu nevychádzate! (A. P. Čechov—Tajovský, Medveď 3), „Boly časy... ale *sa minuly*..." (Botto, Spevy z r. 1880, 10), *rok* je nie boh viečo, *minie sa* ako nič (Kuk. IV[1], 70) ap.

Tu sloveso *minúť* s významom ‚ubehnúť' označuje vlastne pohyb, čím pripomína so stránky významovej typ *ide,* ale s formálnej predstavuje typ *uberám sa do mesta.*[12]

Formy nezvratné a zvratné, pripomínajúce typ podmetných slovies *ide,* pre ich rovnaký význam možno slobodne používať zamieňavo, ako napríklad vo vetách zo školskej úlohy: *Minulo leto* a jaseň(!) je tu (Elena Rákóczy). Po krásnom a teplom lete, *ktoré sa* tak rýchlo *minulo,* prišla jeseň (Nadežda Baková).

V nezvratnej vete (minulo leto) vyzdvihuje sa činnosť vetného podmetu leto, ktoré ubehlo. Činnosť sa vyníma napríklad u Kukučína: *Minul deň, minul druhý, tretí:* Martin neprichádza (VI[2], 114).

Vo vete so zvratným tvarom (leto sa minulo) vyzdvihuje

[12] Porov. E. Pauliny, *Štruktúra* 78.

sa zas dej, ktorý sa naznačuje pasívom, že sa vetným podmetom (letom) niečo stáva — deje.

V prvom prípade je dominantná činnosť, kde podmet koná na spôsob podmetných slovies typu *ide* tým, že zasahuje sám seba bez zvratného zámena *sa*.

Aj tu dvojaké formy obstoja popri sebe podľa toho, či sa sloveso *minúť* cíti prechodné alebo podmetné (významom typu *ide*).

ten človek sa chytro pominul.

To isté, čo sme povedali o nesloženom tvare *minúť*, platí aj pre složeninu *pominúť*. Pri nej častejšie sa vyskytujú zvratné formy, ako badať aj na dokladoch zo živého školského materiálu: Všetko sa mení, i *starosti školské sa pominú* (Elena Kubíková). *Leto sa pominulo*, prišla jeseň (Kováč). *Krásne letné časy sa* už *pominuly*, nastala jeseň (Anna Buchová).

Zvratná forma *pominúť sa* pravidelne prichodí pri životnom podmete, najmä pri deji vysloveným pôvodcom deja; vyslovuje sa s genitívom agentis (s predložkou *od* alebo inštrumentálom nástroja): „... Pri týchto slovách stislo sa mi srdce, myslela som, že *sa od ľútosti* na mieste *pominiem*" (Blaho, Slabí 67), ide *sa pominúť starosťou* (Kuk. VI, 136) ap.

Tu zvratná forma *pominúť sa* dostáva špeciálny význam ‚stratiť sa, skapať, podieť sa, vyjsť vnivoč, rozplynúť sa'. Napríklad: Tým *pominulo sa* na tento čas *všetko* (Dobš., Pov. VIII, 27).

V tomto smysle dobre pochopíme aj význam ‚zhynúť, umrieť' pri životnom podmete: *Ten človek sa* chytro *pominul* (úzus). Nachodíme ho aj u Vlčka: Beneš—Třebízsky, v mladších rokoch *sa pominuvší* (Slovensku 139). Podľa toho lepšie pristáva tvar zvratného pasíva *pominúť sa* u sv. Marka (XIII, 30—32): Nepominie to pokolenie, kým sa toto všetko nestane. Nebo a zem pominú, ale moje slová nepominú (Nový zákon Trnava 1913, 89b). Novší preklad z r. 1946 má už vonkoncom zvratné zámeno sa: Veru ... *nepominie sa toto pokolenie* ... *Nebo a zem sa pominú*, ale *moje slová sa nepominú* (135). Tak aj *Nová smluva* z r. 1942 (str. 136).

Z obojakých foriem nezvratných a zvratných tvarov, ako sa vidí, v novšom čase víťazia zvratné formy *minúť sa, pominúť sa.*

otec ponáhľal//otec sa ponáhľal.

Dvojaké formy sa vyskytujú aj pri slovesnom tvare *ponáhľať*. Na rozdiel od slovesa *minúť* je slovesný tvar *ponáhľať* výslovne celý podmetný, označujúci pohyb. Prvotný tvar nezvratný *ponáhľať* tým, že je bez zámena *sa* a označuje pohyb, aj formálne sa rovná typu *ide.*

Nezvratná forma *ponáhľať* dosiaľ je živá v nárečiach[13] a je zachytená aj v literárnej reči, najmä v staršej spisbe: Kto vládal zbraň nosiť, *ponáhľal* k Budínu (Kal., Pov. II, 65).

Tak sa vidí, že zvratná zložená forma iteratíva *ponáhľať sa* (s predponou *po-*) vznikla analogicky pri živej súvislosti s nezloženou základnou materskou formou *náhliť sa,* s ktorou sa srovnávajú so stránky formálnej aj významovej. Pri nich zámeno *sa* nedá sa cítiť ako akuzatív na spôsob činného reflexíva typu *otec sa umýva.* S ním sa shodujú len formou, významom predstavujú príbuzný typ *uberám sa do mesta.*

Základná materská forma *náhliť* ostáva aj ako pevne nezvratná a má odchylný význam ‚naliehať na niekoho, aby sa pousiloval s niečím'. Javí sa ako predmetné sloveso, ktoré má pri sebe predmet v datíve,[14] napríklad: *Nenáhli mi* v robote, veď sa dosť sám usilujem (úzus). V takomto chápaní slovesný tvar *náhliť* naozaj možno cítiť ako aj prechodné sloveso, najmä ak si ho uvádzame do porovnania s druhým významom pohybu ‚rýchlo kráčať, vzďaľovať sa'. Tu, kde označuje pohyb, je zjavne v postavení podmetného slovesa typu *ide.* Naň máme dosť dokladov v spisbe: Chce len *náhliť* preč od svokruše. (Tim.,

---

[13] Na výskyt nezvratnej formy *ponáhľať* v nárečiach upozornila ma žiačka M. Uriášová (z Turian). Až tu som si spomenul aj ja na svoj voľakedajší úzus z detinstva, kým som neprišiel do slovenskej školy (r. 1918). Nezvratný tvar *ponáhľať* nie je cudzí ani u mladšieho pokolenia. Nedávno som si ho všimol u M. Bízika, žiaka IV. b VHŠ v T. Sv. Martine.

[14] Porov. E. Pauliny, *Štruktúra* 86; B. Havránek, l. c. 86, 89, 148.

Novohr. ded. 114). [Príbuzní šľachtica] *náhlili* rovno do hlavného hostinca (Blaho, Slabý 29). Vo význame pohybu dobre by obstála aj zvratná forma *náhliť sa:* Chce *sa* len *náhliť* preč...

Dublety foriem *náhliť* a *náhliť sa* — po príklade Paulinyho — možno vysvetliť dvojakým spôsobom tak, že raz slovesný tvar *náhliť* cítime ako podmetné typu *ide* (vtedy je forma nezvratná) a druhý raz ako prechodné typu datívového reflexíva: *náhlim si*[14] (vtedy je zvratná forma).

Reflexíva *náhliť sa* a *ponáhľať sa* pripomínajú tvarom činné reflexívum typu *otec sa umýva,* ale významove ich bližšie určuje typ *uberám sa do mesta.* Pri nich zámeno *sa* svoju činnosť obracia na podmet, nevyjadruje dej, ale ďalej činnosť pohybu.

Hoci nereflexívna forma *ponáhľať* a reflexívna forma *ponáhľať sa* sú jednakej významovej hodnoty, ako sme to uviedli vyššie, dnes v spisovnom jazyku nadobudla prednostné právo forma *ponáhľať sa.*

vyhol nebezpečenstvu//vyhol sa nebezpečenstvu.

Veľká je podobnosť slovesa *náhliť* so slovesom *vyhnúť.* Spojuje sa tiež s nepriamym predmetom v datíve a tým sa rovná základnému slovesnému tvaru *náhliť* ako predmetnému; ako je väzba pri nezvratnom tvare *náhliť niekomu,* tak je aj rekcia *vyhnúť niekomu* alebo *niečomu.* Udržuje sa v prvotnej nereflexívnej forme ešte dosiaľ, najmä u staršej generácie a takého zachycuje aj staršia spisba: [Luka] vedel vždy *vyhnúť podobným hodnostiam* (Kuk. IV[1], 129). [Hodža] len útekom do Viedne *vyhnul mučedníckej smrti* (Škult., O Slov. 126). *Vyhol som jej na ceste* (Kuk. I, 129) ap.

Tu sa prejavuje činnosť slovesa *vyhnúť* pri vykonávaní pohybu. V tomto znamení pohybu sa srovnáva s typom *ide* nielen formálne, ale aj významove. Ako nezvratnému tvaru *vyhnúť* plne odpovedá aj nezvratná forma *náhliť* s významom podmetného slovesa ‚rýchle kráčať, napredovať".

No slovesný tvar *vyhnúť* nenasleduje *náhliť* vo zvratnej datívovej forme; dostáva zvratnú formu akuzatívnu: *vyhnúť sa* asi vplyvom zvratného iteratívneho slovesa *hýbať sa,* kde však zámeno *sa* má opravdivú platnosť akuzatívu, nakoľko sloveso *hýbať* je prechodné.

Takto zvratný tvar *vyhnúť sa* javí sa ako druhotný a začleňuje sa formou tiež do reflexíva činného typu *otec sa umýva*, no významom do typu *uberám sa do mesta*, ako to cítiť na príkladoch: A *tomu všetkému* môžeme *sa vyhnúť* (Figuli, Tri g. kone 86). V takýto deň rád *sa jej vyhne* každý (Kuk. IV[1], 454). Musela ustúpiť, aby *sa vyhla škriepke* pred farárom (Gabaj, Otec 84). Tu všade dalo by sa vynechať zámeno *sa* a postačila by aj zvratná forma. Naopak, víťazí všade zvratná forma *vyhnúť sa* a stáva sa takmer aj ona reflexívum tantum. Vidieť to najmä u mladšej generácie a taký je všeobecný úzus v školských úlohách: Kto *sa mu* môže *vyhnúť*, urobí tak s radosťou (Hríbová). Mišo smeruje k studničke, aby si tam odpočinul a tiež, aby sa tak *vyhol ostatným ľuďom* (Ertl) ap.

No nebolo by možno obísť zvratnú formu vo vete: *Ja som sa vyhol na pokraj loďky* (Kuk. XIV, 97). Zámeno *sa* je v plnej platnosti akuzatívu. V tejto vete aj sloveso *vyhnúť* javí sa ako prechodné v spojitosti so zvratným zámenom *sa*. Podmet (ja) ako činiteľ zjavne *vyhol seba* nad okraj loďky. Ale to je azda len prípad osamotený.

Popri ňom všeobecne sa vidí opodstatnený zvratný tvar, keď vetný podmet ako činiteľ uvádza sa do pohybu, aby sa obišiel, minul sa s niekým, najmä nie sám, ale spolu s niekým alebo s niečím. Práve vyjadrenie tejto okolnosti spoločenstva deje sa pomocou zvratného zámena *sa*. Napríklad: *Vyhni sa* s tými kravami, lebo ide auto (úzus).

To isté platí vo všeobecnosti aj o iteratívnom tvare *vyhýbať//vyhybovať*. Aj pri ňom prvotným nereflexívnym tvarom vyjadruje sa jednoduchá činnosť pohybu, ako *obísť, obchádzať, minúť sa* s niekým. Nereflexívnej formy dôsledne sa pridŕžal Jozef Škultéty a nástojil, aby sa udržiavala v matičnej tlači za jeho života: oslovila ho, prečo *jej vyhýba* (Tim. IV, 180), *Vyhýbal ľuďom* (Jégé, Šangala 248) a i.

Živý úzus aj pri iteratívnych formách prináša víťazstvo pre zvratné formy a prvotné nezvratné zatíska do úzadia. Tak to vidíme aj na školských úlohách: Mnohé *ženy sa jej* zďaleka *vyhýbajú* (M. Kiššová). Ale dievčence nemajú ho rady, *každá sa mu vyhýba* pre jeho nepekný výzor (Majerčík) ap.

Podmetné sloveso *vyhnúť* s iteratívom *vyhýbať//vyhybo-*

vať nemaly by sa v literárnej praxi dôsledne zamieňať na zvratné tvary *vyhnúť sa, vyhýbať sa//vyhybovať sa*. Tým sa stávajú z nich reflexíva tantum.

pozrel do knihy//pozrel sa do knihy.

Podobný úkaz je aj pri slovese *pozrieť* s iteratívom *pozerať* ‚hľadieť, dívať sa'. Aj pri ňom je živá snaha druhotnej zvratnej formy *pozrieť sa* úplne zatlačiť nezvratnú formu *pozrieť*. Tu je situácia trošku iná v tom smysle, že sloveso *pozrieť* vo svojej podstate je celé prechodné. Lenže dnes, hoci je prechodné, iba z malej časti máva väzbu s holým akuzatívom. Vymieňa ho predložkový predmet (akuzatív s predložkou *na*), najmä ak je predmetom mužské životné meno. S ním vyskytuje sa plná akuzatívna väzba obyčajne v ustálených spojeniach (dnes trošku zastaralých) na vyjadrenie obdivu: No *pozri ho*, čo ten všetko dokazuje (úzus). *Pozrimeže potmehúda!* (Gogoľ, Revizor 39). *Pozri toho chlapčiska,* čo robí! (úzus).

Normálne väzba s čírym akuzatívom mužského životného mena pevná býva pri inom význame ‚navštíviť, opáčiť niekoho alebo niečo': Boli sme *pozrieť* susedu, je čosi nezdravá (úzus). Bol som *pozrieť úrodu* (úzus) ap.

No častejšie sa vyskytuje predložkové spojenie pri vyjadrovaní rozličných okolností (rozličnými predložkami), a ešte vždy pri prvotnej nereflexívnej forme: [Mate] *pozrel na ženu* prísnym okom (Kuk. IV[1], 9), *pozrela* bratovi priamo *do očú* (Vans. II, 52), Otila *pozrela* veľkými očami *k nej* (Tim. III, 67), [Jola] *pozrela po Pavlovi* (Tim. IV, 35).

Ale predložkovými väzbami sa prvotná väzba priameho akuzatívu prechodných slovies *pozrieť, pozerať* oslabuje, opúšťa sa prvotná väzba s čírym akuzatívom a prechodí sa do sféry predmetných slovies a tým sa aj otvára cesta k reflexívam tantum. Zvratná forma *pozrieť sa* s iteratívnou *pozerať sa* analogicky sa dá vysvetliť aj podľa zvratného slovesného tvaru *podívať sa*.[15] Takýto druhotný tvar šíri sa na úkor vlastných

[15] Forma s predponou *podívať sa* (základná *dívať sa)* je živá ako reflexívum tantum v západoslovenských nárečiach (Bánovce). Má ju aj Bernolákov Slowár.

náležitých zvratných foriem, kde zámeno *sa* má vskutku svoju vlastnú funkciu akuzatívu, ako: *Otec pozrel sa do zrkadla.*

Asi v tomto smysle sa usilujú Pravidlá sloven. pravopisu zachovávať zvratný tvar iba na vyjadrenie činného reflexíva typu *otec sa umýva,* keď k heslu *pozrieť* pridávajú upozornenie v zátvorke na str. 332: *„pozrieť,* -zriem, -zrú; pozerať (len: pozrieť sa do zrkadla)".*

Ale regula Pravidiel sa v praxi málo zachováva. Prevažujú zvratné tvary *pozrieť sa, pozerať sa* (vo význame nezvratnom). Týmto činom oslabuje sa vlastný náležitý zvratný tvar prechodného slovesa, prejavujúci sa v spojení *pozrieť sa do zrkadla, pozerať sa do zrkadla.*

Predstavujú ony druhotné zvratné formy, kde zámeno *sa* nemá platnosť akuzatívu. Takto prechodné sloveso *pozrieť* stráca ako celok vlastnosť byť pevným prechodným slovesom a so svojou všeobecnou formou zaraďuje sa medzi reflexíva tantum. Ani také nedajú sa vytvárať zo spisovnej reči, dajú sa označiť len za nepravidelné.

Zo všetkého, čo sme tu pretriasli, vidíme, že druhotné zvratné tvary a) vyjadrujú jemný významový rozdiel od materských nezvratných foriem *oči svietia||oči sa svietia, klobúk žltne||kvety sa žltnú,* b) nevyjadrujú rozdiel vo význame, čím vznikajú dublety s navlas jednakým významom. Z nich obyčajne nadobúda prevahu v novšom čase zvratná forma a tak z prvotných nezvratných slovies stávajú sa reflexíva tantum, ako v prípade *dotknúť sa* (ktoré bolo prv prechodné), *ponáhľať sa.* Na tejto ceste stať sa reflexívum tantum kráča aj prechodné sloveso *pozrieť* so svojím iteratívom *pozerať.* Oproti českému nezvratnému slovesu *usilovati* slovenčina má reflexívum tantum *usilovať sa.*

Plné opodstatnenie druhotných zvratných foriem spočíva práve v diferencovaní významu, že nimi možno vyjadriť jemné významové rozdiely.

---

* Pozn. red.: Vo formulácii Pravidiel je chyba, proti ktorej sa bojovalo: *Pozrieť sa do zrkadla,* preto má byť správne, že tu *sa = seba* je predmet v akuzatíve. Ale potom miesto predložky *do* musela by tu byť predložka *v:* Pozriem sa (= seba) v zrkadle. *E. J.*

Staré slovenské mená

JÁN STANISLAV

Svätopluk.

Meno kniežaťa Svätopluka sa v cirkevnoslovanských prameňoch spomína niekoľko ráz.

V Živote Metodovom podľa rukopisu XII. stor. Uspenského sobora, t. j. staroruského prepisu, čítame *sъ Stopъlkъmь* V. kap., *Stopъl'ku* VIII. a XI. kap., *Stopъl'kъ* X. kap. (Lavrov, Mat. 71 a n.).

V Pochvalnom slove Cyrilovi a Metodovi podľa rukopisu Uspenského sobora (Lavrov ib. 79 a n.) je rovnaký tvar ako v VIII. a XI. kap. predošlej pamiatky: *Stopъl'ku.* V rukopise Jugoslaven. Akad. v Záhrebe je v tej istej pamiatke tvar *Svétopolьku* (Lavrov 91).

V Proložnom Živote Konštantína a Metoda podľa rukopisu belehradskej Národnej bibliotéky je: *pri Svętopolьca knęzy* (ib. 101).

U staroruského Nestora sa okolo r. 1113 zapisuje *Svętopolkъ, Svętopolku* (ib. 104—5).

V prípisku k Životu Konštantínovmu podľa l'vovského rukopisu je datív *Svętopolku* (Lavrov 37).

V ruskom prípisku k Pochvalnému slovu je *Stpolkъ turovski; Stopolkъ* dva razy (ib. XXIV., XXVI.).

Vo Fuldských letopisoch sa spomína viac ráz, napr. v zápise na rok 869: regnum *Zuentibaldi* nepotis Rastizi, inak *Zwentibaldus, Zuentobolchus,* jeho syn v zápise na r. 898: Moymirum ac *Zentobolchum.* V pápežských listoch sú tvary: *Pentepulcum* 873, *Zvuentapu* 879, *Sfentopulcho* 880, *Sphentopulcho* 881, *Zuentopolco* 885 (kópia z XI. stor.), u Teotmara r. 900 *Zuentibaldo.*

Keď bol v severnom Taliansku na púti v ktoromsi kláštore, jeho meno zapísali na okraji Evanjelia Cividalského raz ako *szuentiepulch* na fóliu 4b, raz *santpulc* na fóliu 42.

V Liber confraternitatum vetustior v zápise z IX. stor. sa uvádza ako *Zuuentibald.*

V gréckej legende o Klimentovi, učeníkovi sv. Metoda, tzv. Bulharskej legende, napísanej ochridským arcibiskupom Teofy-

laktom (1094—1107) podľa staroslovienskej legendy asi z druhej polovice r. 916, sú tvary: *Sfendóplikos* v Anonymovom vydaní, ale asi Atanáziovom, r. 1805, ďalej *Sfentóplikos* v moschopolskom vydaní z r. 1742. V ochridskom rukopise legendy je tvar *sfüntóplikos,* v Allatiusovom vydaní z r. 1665 *Sfendóplēkos.* Tak je to v kap. V, 18. V kap. IX, 29 je podľa viedenského vydania z r. 1802 *Sfentóplikos,* podľa Miklosichovho vydania tak isto, podľa rukopisu Dionisiatâ *Sfündóplēkos,* podľa vydania z r. 1742 *sfontóplikos,* podľa ochridského rukopisu *Sfüntóplikos.* Takto sa pomerne dobre prepisuje slovanský tvar *Svętoplъkъ.*

Konštantín Porfyrogenitos v polovici X. stor. napísal toto meno: *Sfendóplokos.*

Herimanni Aug. Chronicon píše: ... *a Zuentbaldo duce* ad a. 890, 892 (MGH Script. V, 110).

Analista Saxo píše: *Zuendibolh* ad a. 890, 893 (MGH Script. VI, 587—9) na r. 893 je aj tvar *regnum Zuendebalchi* (ib. 589).

V Živote sv. Ludmily v rukopise S je *Swatopluth* (V. Chaloupecký, Svatováclavský sborník II. 2, str. 469). Legenda Diffundente sole má v kap. 5 *Swanthopolc* (ib. 489), v niektorých rukopisoch *Swatopluth, Swatopluk,* v kap. 7 *Zuentepulc,* v niektorých rukopisoch tvar s *-a-* (ib. 489, 491). Tu je aj *Gradycz,* t. j. *Gradьc(ь)* — s jerom, t. j. stav pri oboch javoch zpred polovice X. stor. Vo Vita s. Cyrilli episcopi et monachi atque s. Methudii episcopi „Tempore Michaelis imperatoris", tzv. Moravskej legende, je tvar *Swatopluk* (ib. 520—1). V homílii o sv. Ľudmile z konca XI. stor. je v troch rukopisoch *Zuatoplud* (ib. 542), v rkp. M. *Swatopluk* (ib. 543).

Český kronikár Kristián z konca X. stor. zapisuje tiež Svätoplukovo meno. Tvary sú z neskorších odpisov podľa neskoršieho vývinového štádia, t. j. so stratou nosovky. Opakuje sa tu tvar *Zwatopluc* (J. Pekař, Die Wenzels- und Ludmila Legenden und die Echtheit Christians, Praha 1906). Ale v bodecenskom rukopise je *Zuentepulk* (V. Chaloupecký, Svatováclavský sborník II, 2, 522). Tu je aj *Gradiz.*

Český kronikár Kosmas (I, 1125) má tvar *Zuatopluk* (kap. X. a XIV. podľa Bretholzovho vydania).

V rozličných rukopisoch tejto pamiatky sú tvary: *Zuato-*

plik, -plick, Zwatoplik (korig. *Zuatopluk*), *Zv(w)atopluc, Zwatoplk, Sw(u)atopluk, Zuatopulch* (*lch* na razúre). (Bertold Bretholz, *Die Chronik der Böhmen des Cosmas von Prag,* Berlín 1923, str. 22, 32.)

U českého kronikára Dalimila na začiatku XIV. stor. je tiež tvar so stratou nosovosti: *Swatopluk, otswatopluca, od swatopluka, Swatopluk.*

U kronikára Pulkavu z konca XIV. stor. sa píše *Swatopluk.*

Podobných zápisov by bolo možné uviesť viac.

V uhorských prameňoch sa zjavuje tvar s *-a-,* v niektorých rukopisoch s *-e-.* Kolísanie by mohlo ukazovať na odraz živej slovenskej výslovnosti s *-ä-.*

Simonis de Keza Gesta Hungarorum majú *Zvataplug,* v niektorom rukopise aj *Zuataplug, Zuatapluus* (Script. rer. Hung. I.).

Chronici Hungarici compositio saec. XIV. má tvar *Zuatapolug,* ale v niektorých rukopisoch *Zuetepolug, Zuatapolog, Suetibolug* (Script. rer. Hung. I, Budapest 1937).

Chronicon Henrici de Mügeln píše *Swentepollu(s)ch* (Script. rer. Hung. II, 126, 129), ale inak je tu aj *Zuetepolluch* (str. 140), *Zcwethpolluch* (131), v rozličných rukopisoch však *Schwentepoluch, Swentipoluch* i *Swetipoluch* atď.

Tu sa teda zachováva starý tvar s nosovkou popri tvare s *-e-.* V pôvodine bol zrejme tvar na *-en-,* t. j. zo slovanského *-ę-.* Tvar s *-en-* by ukazoval na starobylé pramene z X. stor.

Henrik složil svoju kroniku r. 1358—9 alebo 1360—1 podľa Gest z doby sv. Ladislava. Henrik bol odchovancom Karlovej univerzity v Prahe. Svoju kroniku venoval Rudolfovi Rakúskemu (1339—1365). (O tom Eug. Travnik, Script. rer. Hung. II, 89 a n.)

V Chronicon rhytmicum H. de Mügeln je *Zuethepoluch* (ib. II, 245, 247, 252).

V chorvátskom prameni je *Suetopelegi* Registrum menbran. asi z XII. stor. (Mon. spect. hist. Slav. merid. VII, 486).

V soľnohradských listinách sa zapisuje akýsi Svätopluk: *Zuentipolch* r. -927, 927, *Zuentipolh* 925 atď. (Willibald Hauthaler, *Salzburger Urkundenbuch,* Salzburg 1898, I. sv., 1. diel). Nevieme, kto sa skrýva pod týmto menom. V týchto lis-

tinách sa uvádza aj comes *Moymir*. Dakto by sa mohol pýtať, či to nie sú Svätoplukovi synovia. Táto otázka je veľmi ťažká.

Meno Svätopluk preniklo aj k Nemcom. Syn kráľa Arnulfa de concubina sa volal týmto menom. Uvedieme príklady zápisov vo Fuldských letopisoch: *Zwentibulchus* na r. 889, *Zwentibaldus* na r. 894, *Zuentibaldus* na r. 897, *Zuentipoldus* na r. 900.

Meno Svätopluk, resp. *Svatopluk*, bolo známe v kniežacích rodinách na Morave a v Čechách. Niesol ho syn Otu I., údelného kniežaťa olomúckeho (1109), syn Vratislava, brnenského (?) kniežaťa, zapísaný vo falze na r. 1195 ako *Zwatopluk* (G. Friedrich, Cod. dipl. I, 445); napokon syn českého kráľa Vladislava II. (1174) mal tiež toto meno.

Známe bolo aj v Poľsku. *Świętopełk* bol synom prvého historicky známeho poľského kniežaťa Miešku I. (960—992).

V Rusku bolo tiež známe. Syn kniežaťa Vladimíra Veľkého († 1015) bol *Svjatopolk* Prekliaty, zať Boleslava Chrabrého. Spomeňme aj *Svjatopolka* Mihaila Izjaslaviča (1050—1113).

Meno *Svętoplъkъ* je složené z príd. mena *svętъ* a podst. mena *plъkъ*.

Prídavné meno *svętъ* zodpovedá dnešnému sloven. *svätý*. Podst. meno *plъkъ* zas dnešnému *pluk*. Obidva komponenty mały pôvodne iné významy ako dnes. *Svętъ* v pohanskej dobe značilo ‚silný, mocný'. Slovo *plъkъ* znamenalo vtedy ‚ľud, zástup, vojsko, šík'. Ešte v hlaholskej Službe sv. Cyrilovi a Metodovi stojí: *i plku Češkomu toboju světlostь prosiě* — ľudu českému sa skrze teba svetlosť zaskvela (Lavrov, Mat. 128).

Svätopluk bol teda ten, kto mal silný ľud, resp. mocné vojsko. Vieme, že toto meno veľmi dobre priliehalo kráľovi Svätoplukovi. Fuldské letopisy hovoria o jeho vojsku: „Tak totiž bolo veľké jeho vojsko, že cez jedno miesto pochodovalo od svitu do mrku" — zápis na r. 884 (porov. *Po stopách predkov*, str. 27). To isté platí aj pri význame ‚ľud'.

J. Melich (*Szláv jövevényszavaink* I, 180—181) hovorí, že u južných Slovanov nebývajú mená na *-plъkъ*.

Meno na *-plъkъ* sa uvádza aj z Panónie z IX. stor.

Akýsi *Tvrьdoplъkъ* bol na púti v severotalianskom kláštore a jeho meno sa zapisuje na okraji Evanjelia Cividalského na fóliu 2b: *trudopulc*. S ním je tu aj *Amalrich*, ktorý je prítomný

aj pri posviacke Pribinovho kostola na Blatnom hrade dňa 24. I. 850. Je to najskôr tá istá osoba.

Podľa väčšiny zápisov meno kráľa Svätopluka v IX. stor. znelo *Svętoplъkъ*. Zápis v Evan. Cividalskom zaznačuje tvar *Svęteplъkъ: szuentiepulch*. Tomuto tvaru zodpovedá aj zápis v pápežskej listine z r. 873 *Pentepulcum*. Napokon aj zápisy ako *Zwenti-* môžu svojím *-i-* zapisovať slovanské *-e-* alebo *-ě-*. V bule Jána VIII. „Industriae tuae" sa píše: litteras denique *Sclaviniscas*. Je to záznam slovanského tvaru *slověnьsk-*. Tu je *-i-* za *-ě-*.

Treba si povšimnúť, že v jednom z rukopisov Kosmovej kroniky je tvar *Zwatoplk*. Je to *Svatoplk*. V iných rukopisoch je tvar na *-plik* a tento tiež označuje najskôr formu na *-plk*. Je to staršie štádium vývinu slabičného *l*. V strednej slovenčine, pravda, takýto tvar mena by bol v súlade s jej systémom, t. j. *Svätoplk* a tak iste aj podst. meno *plk*, t. j. tak ako *dlho, slnko* a pod. Tvary na *-pluk* máme z češtiny.

Formy *Svęteplъkъ, Svętežizna* majú svoje tematické *-e-* po *-t-* sekundárne podľa prípadov typu *Boleslavъ, Boleborъ, Daleborъ* a pod. Ovplyvňovanie rozličných typov mien pri spojovacom tematickom vokále je známy jav. V zuborskej listine z r. 1111 je osoba *Jaresclaw*, t. j. *Järeslav*. V listine o majetkoch prepošstva v Dimiši (Dömös) pri Ostrihome z r. 1138 (kópia z r. 1329) je *Jereslau* i *Jeraslau*, t. j. *Järeslav* a *Järoslav*.

V poľštine sú doklady ako *Trzebo-mysł — Trzebiemysł, Bole-bor — Boli-bor, Twardo-sław — Twardzi-sław* a i. (W. Taszycki, *Najdawn. pol. im. osob.* 28—33). Ako chybný zápis Taszycki uvádza (32, pozn. 1) doklad *Suantemir* z r. 1260 namiesto *Suantomir*. Je otázka, či tu tiež nebol dvojtvar *Świętomir — Świętemir?* Pri mene *Świętosław* má doklad *Zwentysławo* 1273, t. j. *Święcisław*.

Už Miklosich (Bildung ... 22) uviedol popri sebe takéto tvary z češtiny: *Lutobor, Lutibor, Lutebor, Lutbor*. Uviedol (20—22) aj iné príklady obmien a podotkol (21), že výklad viacerých týchto hláskových obmien je ťažký.

V povedomí hovoriaceho sa pomer medzi oboma časťami složeného mena časom zastrel; aby sa menu dobre rozumelo, pomáha sa potom tým, že sa v prvej časti vidí nejaký pád pod-

statného mena alebo aj zámena: *Bogu-mil* — datív, poľ. *Siestrzemił* tiež datív, poľ. *Siedle-wit* — lokál sg., *Sobě-slaw* datív zámena a pod. (Taszycki ib. 33). Pomery sú niekedy dosť zložité. Rekciu určuje obyčajne druhý komponent.

Pri tvaroch *Svętepluku, Svętežizna* môže byť otázka, čo stojí po *t*, či *'e* a či *ě*. Možnosti sú tu teoreticky obe. Záviselo to od toho, ako si človek IX. stor. vysvetľoval význam týchto mien a ako spájal obidve časti. Túto otázku rozriešiť je veľmi ťažké. Zdá sa však, že tu bude alternácia vokálov *o/e*, a nie asociácia s nejakým pádom na *ě*, lebo význam mena ju nevyvolával. V tomto prípade by sme mali obdobu tvarov *Bělegrad-Bělograd*.

Meno Svätoplukovej ženy bolo *Svętežizna* (-ňa?): Zapisuje sa v Evan. Cividalskom: *szuentezizna* na fóliu 4b a v Liber confraternitatum vetustior: *.uuengizigna(?)*. Zakončenie kmeňa na *-o* v zloženinách býva častejšie ako zakončenie na *-e* (porov. J. Łoś, *Gram. polska* II, 114—121). V starej slovienčine máme doklad na takú dvojakosť v slovách *vrъtogradъ* ‚záhrada', ale *vrъtepodgradъ* (Łoś 118—9) ‚záhrada'.

A. Meillet (*Le slave commun*, 2. vyd. v Paríži 1934, str. 376) hovorí, že *Svętopluku* reprezentuje indoeurópsky typ zložených mien, ale je ochotný vidieť pri ňom aj germánsky model; uvádza nem. *Snelfolc**, pokladajúc *pluku* za prevzaté slovo z germánčiny. Pravda, v slovančine takýchto mien je veľké množstvo a nevznikly podľa germánskeho modelu. Slovo *pluku* tiež nemusí byť bezpodmienečne z germánčiny; je aj v baltčine.

Pri oboch menách je dôležité, že sa tu, ako sa zdá, zaznačuje zmäkčenie *ť*. Zápis v Evan. Civid. je *szuentiepulch* s *-tie-*, ale hneď aj *szuentezizna* iba s *-te-*. Zapisovateľ bol, ako vidno v neistote; počul tu zmäkčené *ť*, ale raz ho zapísal ako *ti* a hneď ako *t*.

Svätoplukova žena sa zapisuje, ako sme už uviedli, aj v Liber confraternitatum vetustior: *.uuengizigna(?)*. Zápis nie je celkom jasný alebo aspoň nie presne odpísaný. Zdá sa však

* *Snelfolc* pri tomto mene uviedol už V. Vondrák (Vergl., I. sv., 1906, 499) na porovnanie druhej časti.

predsa len, že v zápise *gi*, po ktorom má nasledovať zrejme nadpísané *e*, máme vidieť označenie zmäkčeného *ť*. Tak by sa označovalo skôr *ď*, ale rozdiel je tu len v hlasnosti oboch spoluhlások. Pri zaznačovaní *ť* musely byť a boly v IX. a nasledujúcich storočiach ťažkosti.

V Evan. Civid. máme zaznačené *ť* aj ako *z: brazena-Braťena* na fóliu 7. Zaznačuje sa aj *ď*, a to ako *gi: pigimer — Bъdiměrъ* na fól. 98b a tiež ako *z: zizemir — Žiďemirъ* na fól. 6.

Tie prípady ukazujú, že v našom jazyku IX. stor. boly už zmäkčené spoluhlásky *ť, ď* alebo *t, d*. Pisári mali s nimi ťažkosti, ale jednako len, ako príklady ukazujú, rozlišovali ich od *t, d* a snažili sa dakedy tento rozdiel zapísať písmom.

Ak po *t* nasledovalo *e*, mali by sme v týchto dvoch menách prvok, ktorý poznáme zo strednej slovenčiny veľmi dobre, t. j. zmäkčovanie *te* v *ťe*, známe v strednej a východnej slovenčine, v poľštine a ruštine. Tu môže ísť len o slovenčinu. Taký istý príklad je v mene *brazena — Braťena*. Meno kniežaťa Svätopluka a jeho ženy nestojí tu teda osamotene pri tomto jave.

Svätopluk bol synovcom kniežaťa Rastislava. Skrátená forma Rastislavovho mena *Rastiсъ* je možná len v strednej slovenčine. Máme tu osoby, pochodiace z tej istej rodiny. Preto by nebolo nič čudného, keby v mene *Svętepl̓kъ* a *Svętežizna* (-ňa?) bol prvok, ktorý dnes voláme stredoslovenským!

Ak tu bolo *-tě-*, dosviedča sa zmäkčené *ť*, ktoré je v tejto skupine možné aj v západnej slovenčine a tiež v češtine.

Mojmír.

Knieža Mojmír I. sa zapisuje vo Fuldských letopisoch na r. 846: *Rastizen nepotem Moimari.*

V Conversio Bagoariorum et Carantanorum z r. 871 sa píše: ... Priwina exulatus a *Moimaro* duce Maravorum; v jednom rukopise je tvar *moymaro* (M. Kos, *Conversio* ... Ljubljana 1936, str. 135).

Mojmír II. je vo Fuldských letopisoch v zázname na r. 898: *Moymirum* (akuzatív).

Inak sa zapisuje akési knieža Mojmír v dvadsiatych rokoch X. stor.: *Moymir comes* 925, *Moymir* 928 (Codex Odalberti),

Moymir (*comes*) 927, ok. 925, 928, *Moimir comes* 925 (Willibald Hauthaler, *Salzburger Urkundenbuch,* Salzburg 1898, I. sväzku 1. diel).* Či je to azda Mojmír II., nevedno.

Zápis *Moimari* reprezentuje očividne slovanský tvar *Moimiri* alebo *Moimeri,* pozmenený podľa nemeckých mien na *-mar.*

W. Taszycki (*Najdawn. pol. im. osob.* 32) vykladá *Moj-mir* z **Moji-mir* a toto z *Moje-mir.* Za základ pokladá, pravdaže, zámeno *mojь* ‚môj' podobne ako Miklosich (*Bildung* ... 77).

Zápisy prameňov môžu reprezentovať tvar *Mojimirъ* i *Mojьmirъ,* lebo grafémou *i, y* sa mohla označovať skupina *ji* i *jь,* ako je to napokon pri *i* aj v hlaholskom a cyrilskom písme. Oba tvary sú možné (porov. J. Łoś, *Gram. polska* II, 125). V starej češtine sú tvary *Svojmír„ Svojslav,* ktoré boly utvorené rovnako ako *Mojmír.* Je tu však aj tvar *Svéslav* (Miklosich, Bild. 95). Aj na Slovensku máme meno *Svéslav:* filii *Zueslay* r. 1245/1270 v povodí Sikenice (Šmilauer, Vodopis 138). V Zátisí je meno *Szébozsgaz* zo sloven. *Své-bož-gozd* (Sloven. juh II.). Tu je v základe tvar *Svoje-,* ktorý Taszycki predpokladá aj pre meno *Mojmír.*

Druhý člen mena *-mirъ* predpokladá, zdá sa, starší tvar na *-měrъ.* Člen *-měrъ* svojím pôvodom je pokrvný s gótskym *mērs* ‚známy, slávny', starohornonem. *mări* ‚slávny', v írčine *mór, már* značí ‚veľký'. Píše o tom Taszycki (40) a dodáva, že *-měrъ* bolo viac-menej synonymom člena *-slavъ.* Na význam člena *-měrъ* sa chytro zabudlo a pretože v slovnom poklade nemal opory v príbuzných slovách, zaniká a nahrádza sa živým a foneticky dosť blízkym členom *-mirъ,* ktorý znamenal pôvodne ‚pokoj', potom aj ‚obec',** a napokon v rozšírenom význame už v kresťanskom svete aj ‚svet' (Taszycki 40, St. Bąk, Prace filol. 16, 233, kde je aj ďalšia literatúra).

---

* O týchto menách písal J. Dittrich, *Personennamen in Codex Odalberti.* Mitteil. d. Gesellschaft f. Salzburger Landeskunde 1921, s. 60. Porov. u V. Chaloupeckého, *Staré Slovensko* 264, pozn. 1041.

** Slovo *mir* vo význame ‚obec' bolo známe aj starým Slovákom. Je zapísané v gréckej listine pred r. 1002 pre mníšky vesprímskej doliny. Neďaleko Bratislavy bola aj obec Mír. O tom J. Stanislav v Jazykovednom sborníku III, 1948, str. 6—7. Slovo *mir* je aj v Ruskej Pravde vo význame ‚obec'.

Meno *Mojmír* by znamenalo, že jeho nositeľ sa má stať veľkým, známym, resp. slávnym. Keď sa zabudlo na pôvodný význam druhého člena, meno by malo význam ‚môj pokoj, moja obec, ev. svet'.

Český kronikár Kristián na konci X. stor. zaznačuje meno údajného českého kniežaťa Strojmíra: *Ztroymir* a pridáva k nemu aj význam mena: „iudica pacem", vo dvoch rukopisoch „rege pacem" (J. Pekař, Die Wenzels- und Ludmila Legenden und die Echtheit Christians, Praha 1906, str. 174).

Tu by sme teda mali význam ‚pokoj'. Tento je pri menách tohto typu, ako sme povedali, neskorší.

Slavomír.

Fuldské letopisy na r. 871 spomínajú Svätoplukovho pokrvného, kňaza Slavomíra, ktorého si Moravania ustanovili za vládcu, keď Svätopluk bol v žalári v Bavorsku. Zápis hovorí: „Moravskí Slovania, nazdávajúc sa, že ich vládca (t. j. Svätopluk) zahynul, ustanovili si za vládcu jeho pokrvného, akéhosi kňaza menom Slavomíra, vyhrážajúc mu smrťou, ak neprevezme vodcovstvo nad nimi. Slavomír, okolnosťami donútený, súhlasil, že proti Engelšalkovi a Viliamovi, vojvodom Karlmanovým, rozpúta boj a že sa vynasnaží vyhnať ich z obsadených (hradov) . . ." Slavomír viedol vojsko pri Devíne. Svätopluk tu prešiel k svojim a potom porazil Bavorov. Slavomír sa potom už nespomína.

Tvar jeho mena je v prameni *Sclagamarum* (akuzatív).

Meno znelo *Slavoměrъ* alebo *Slavomirъ*. Prvý člen jeho mena znamená to isté, čo v mene *Rasti-slavъ*, t. j. ‚meno, slávu', event. ‚člena rodiny'. Druhý člen je ten istý ako v mene *Mojmír*, t. j. pôvodne ‚veľký', potom ‚pokoj'. Bol by to teda človek ‚veľkého mena', resp. ‚slávneho pokoja' alebo ‚veľkého člena rodiny', ‚veľkého človeka'. Keby sme prijali výklad J. Otrębského (Słowianie, str. 74), že *-slavъ* znamenalo aj ‚sluhu', mali by sme význam ‚veľkého sluhu, služobníka'; išlo by o ‚sluhu božieho' — servus Dei, t. j. kňaza. To by súhlasilo s údajom Fuldských letopisov.

Takéto meno u Slovanov bolo obvyklé (Miklosich, Bildung... 97).

Skloňovanie miestnych mien typu Jastrabie

M. A. MARSINOVÁ

Miestne názvy tvoria osobitnú kategóriu pomenovaní, čo sa často prejavuje v zmene ich rodovej príslušnosti, ale aj pri ich ohýbaní, ak ich porovnávame s obyčajnými podstatnými menami. Rod[1] a tvar spoločne určujú príslušnosť miestnych názvov k jednotlivým ohýbacím vzorom podstatných mien, ale osobitnosť tejto kategórie sa prejavuje práve odchýlkami od pravidelnosti vzoru. Pomnožné miestne názvy, ako sú napr. *Topoľčany, Turany, Vlky, Diviaky* a i. skloňujú sa podľa vzoru „dub", ale gen. pl. majú bezkoncovkový, s predĺžením v kmeni:[2] do *Topoľčian*, do *Turian*, *do Vĺk*, do *Diviak* (toto bez predĺženia, lebo už v kmeni bola dĺžka), do *Piešťan* (bez dĺžky v koncovej

[1] Určovanie rodu pomnožných miestnych mien nie je vždy ľahké, lebo neraz niet kritéria, podľa ktorého by sa dal určiť rod. Jednoznačné sú len mená na *-any:* všetky (256) sú maskulína podľa vzoru „dub"; k tomuto vzoru treba priradiť aj názvy na *-y*, ktoré majú za základ obyčajné podstatné mená mužského rodu, či už vecné alebo osobné: *Bory, Brehy, Diviaky, Hody, Piesky, Nové Sady, Tri Duby; Bulhary, Zbehy, Pastúchy, Vlachy* ap. Ako feminína podľa vzoru „žena" skloňujeme tie z miestnych názvov na *-y*, ktoré majú za základ obyčajné podstatné mená ženského rodu alebo sú tvorené sufixami zreteľne ženskými *(-ianky, -inky, -iny* ap.), napr.: *Banky, Breziny, Dedinky, Hôrky, Leštiny, Lúčky, Motyčky, Rybky, Staré Hory; Lužianky, Topoľčianky, Slovinky, Straciny* ap. — Máme však veľkú skupinu miestnych mien na *-y*, pri ktorých na prvý pohľad ťažko určiť rod, napr.: *Kristy, Mehy, Tachty, Veľaty, Vyšné Remety* a pod. Tomuto určeniu bude treba venovať osobitnú štúdiu, lebo v administratíve je potrebné mať jednoznačné riešenie.

Podobne je to s miestnymi názvami na *-e:* časť ich prislúcha k maskulínam, časť k feminínam. Jednoznačne možno určiť názvy na *-ovce* (pôvodne maskulína), *-ince* a *-ice* ako feminína, napr.: *Abovce, Beniakovce, Diakovce, Michalovce, Pavlovce, Stankovce, Vojtechovce; Alekšince, Feledince, Žbince; Andice, Budmerice, Horné Motešice, Neverice, Velčice, Zemianske Mitice ap.* K feminínam prislúchajú aj tie, ktoré majú za základ obyčajné podst. meno žen. rodu, napr. *Stráže, Vyhne.* Maskulínami sú zväčša tie, ktoré majú za základ obyčajné podst. mená mužského rodu: *Fiľakovské Kováče, Zvolenské Nemce, Dechtáre, Tesáre, Hámre.* Pravda, aj v tejto skupine miestnych názvov na *-e* sa stretáme s mnohými presunmi rodovými, ktoré bude treba osobitne spracovať spolu s miestnymi názvami na *-y*.

[2] Porovnaj napr. J. Mihál, *Slovenská gramatika pre I. a II. triedu stredných škôl*, 2. vyd., str. 127; Dr. J. Orlovský — Dr. L. Arany, *Gramatika jazyka slovenského*, str. 132. *Pravidlá* sa touto otázkou nezaoberajú.

slabike pre rytmické krátenie) a i.[3] Podľa vzoru „meč" skloňujú sa mená, ako *Ladce, Leváre, Psiare, Čifáre, Tesáre* a i., ale opäť je tu odchýlka od vzoru v bezkoncovkovom, v kmeni predĺženom gen. pl.:[4] do *Ladiec,* do *Levár,* do *Psiar,* do *Čifár,* do *Tesár* (posledné bez predĺženia, lebo je dĺžka už v kmeni).[5]

Odchýlenie sa od skloňovacích vzorov je najvýraznejšie pri tých názvoch, pri ktorých sú ešte aj paralelné obyčajné podstatné mená, teda napr. pri zvieracích menách a iných: *diviaky* — mäso *z diviakov: Diviaky — do Diviak; vlky/vlci* — z vlkov: *Vlky — Vĺk; králiky — z králikov*: *Králiky — do Králik.* Ešte rozsiahlejšie zmeny sa prejavujú v type miestnych mien, ako sú *Tesáre, Včeláre, Rybáre, Žemliare,* kde je rozdiel nielen v gen. pl., ale aj v nom.[6] a akuz. pl., lebo so stanoviska dnešného ide o zmenu kategórie osobnej na neosobnú:

N *tesár*-i — *Tesár*-e
A *tesár*-ov — *Tesár*-e
G *tesár*-ov — *Tesár*

Pomnožné feminína typu *Topoľčianky* (podľa vzoru „žena") a *Bánovce* (podľa vzoru „ulica") nemajú pri skloňovaní odchýlok; pri tvorení gen. pl. rozhoduje iba tvar: do *Topoľčianok* (skrátené po dĺžke), do *Brezian (Brezany),* do *Bánoviec,* ale do *Kľačí,* do *Stráží* a pod. Kategória typu *Tomášovce* je veľmi produktívna, lebo k nej sa priradily pôvodné maskulína, keď sa v miestnych pomenovaniach už nepociťovala kategória životnosti, ba lepšie osobnosti,[7] ktorá by bola sťažovala zmenu rodu.

---

[3] Osamotené novšie názvy, pri ktorých je živá súvislosť s obyčajnými podstatnými menami, majú v gen. pl. novší tvar na *-ov: Nové Zámky — do Nových Zámkov; Dvory nad Žitavou — do Dvorov nad Žitavou; Kúty — do Kútov* ap. Aj túto otázku treba vyriešiť do podrobností pre potreby našej administratívy.

[4] Porovnaj Mihál, *l. c.* 134; Orlovský — Arany, *l. c.* 134 a 135 uvádzajú pri tomto vzore len skloňovanie jediného miestneho mena: *Ladce.*

[5] Aj v tejto skupine sa stretáme s ojedinelými odchýlkami na *-ov* (porovn. pozn. 3): *Hámre — Hámrov, Majere — Majerov* ap.

[6] Mená tohoto typu sú celkom novou skupinou pri vzore „meč", lebo pôvodne v úradnej podobe *Tesáry, Včeláry, Rybáry, Žemliary* patrily ku vzoru „dub". Komisia pre miestne názvoslovie však nevykonala zmenu dôsledne, ako svedčí napr. miestny názov Koláry.

[7] O tom porovn. E. Jóna, *Skloňovanie nových miestnych názvov, SR* XIV, str. 74, pozn. 1.

Na silu tejto tendencie rodovej zmeny poukázal aj E. J ó n a pri miestnom názve *Smokovec — Smokovce*.[8]

Pomnožné miestne mená stredného rodu sú zriedkavé a skloňujú sa bez odchýlok podľa vzorov „mesto" a „srdce", napr.: *Košariská, Blatné Revištia, Hliviština, Lukoviština* ap.

Miestne názvy nepomnožné nepoznajú presuny v kategórii rodu v užšom smysle (teda prechod maskulín k feminínam, ako je to v type *Abrahámovce*), ale ukazujú sa rozdiely pri skloňovaní miestnych mien, ktoré majú za základ krstné mená (*Turčiansky Svätý Martin, Liptovský Svätý Mikuláš, Svätý Jur, Svätý Jakub, Lipt. Sv. Ondrej*) alebo mená zvierat (*Šarkan, Králik, Nižný a Vyšný Orlík*), lebo ide o zmenu kategórie. V nominatíve sa nelíšia, ale rozdiel je v akuzatíve, datíve a lokáli sg., ako ho poznáme medzi vzormi „chlap" a „dub", „chlap" a „meč", teda medzi osobnými a neosobnými, napr.:

N *Martin*	:	*T. Sv. Martin*
A *Martina*	:	*T. Sv. Martin*
D *Martinovi*	:	k *T. Sv. Martinu*
L *Martinovi*	:	o *T. Sv. Martine*

Ak je základom miestneho názvu ženské meno (Sv. Mara, Sv. Helena ap.), niet takýchto zmien pri ich skloňovaní.

Odchýlky od paradigiem vyskytujú sa len pri miestnych názvoch z kategórie substantívnej. Názvy pôvodu adjektívneho, ako sú *Brodské, Okoličné, Stránske* ap. alebo *Belá, Blatná, Čierna, Lipová, Pohorelá, Rudinská, Veličná* ap. neodchyľujú sa pri skloňovaní od základnej paradigmy adjektívnej: „pekné, pekná".

Adjektívneho pôvodu sú však aj miestne názvy na *-ov, -ovo, -ová, -ín, -ina*[9] a *-iná*, pravda, ide tu pôvodne o adjektíva privlastňovacie, napr. *Bánov, Bobrov, Lackov, Medveďov, Miloslavov, Horný Štefanov; Malé Blahovo, Bujakovo, Dulovo; Lacková, Martinová, Vlkanová, Vlková, Kubín, Lubotín, Mojtín, Trenčín; Lubina, Pribylina; Dobšiná, Husiná* ap.

Miestne názvy na *-ová* a *-iná* so zdĺžením koncového vo-

[8] *SR XIV*, str. 73—4.

[9] Nie všetky miestne mená na *-ina* sú pôvodu privlastň. príd. mien, napr.: *Olšina, Peklina* ap. označujú hromadnosť, miesto.

kálu ukazujú, že tu silne pôsobil vplyv početnej skupiny názvov adjektívnych na *-á*, čo nebolo nemožné, lebo v nárečiach je shoda vo všetkých pádoch a v spis. jazyku obmedzuje sa rozdiel, spočívajúci v dĺžke, len na nom. a akuz., čo veľmi uľahčuje prechod:

N	*Belá*	*rakova* (koža)	*Raková*
A	*Belú*	*rakovu* (kožu)	*Rakovú*
GDL	*Belej*	*rakovej* (kože/i)	*Rakovej*
I	*Belou*	*rakovou* (kožou)	*Rakovou*

Teda ženské miestne mená pôvodu privlastňovacích adjektív, pri ktorých sa v jazykovom povedomí nestrácal ráz prídavného mena (ide predovšetkým o mená na *-ová*), pre svoju podobu, príbuznú s adjektívami, neodchýlily sa ani v skloňovaní od adjektívnej kategórie. Nesmieme však pritom zabudnúť, že silnou oporou adjektívneho skloňovania podľa vzoru „pekná" je nielen produktívnosť tohoto typu,[10] ale aj pri ženských substantívach vzor „kráľovná", formálne celkom shodný s adjektívami.

Pri miestnych názvoch na *-ín, -ov, -ovo* všeobecne pozorujeme, že i maskulína i neutrá podľahly substantivizačnému procesu.[11] Názvy, ako napr. *Bujakovo, Bobrov* ap., nenašly pri adjektívach formálnej opory, preto sa v skloňovaní podľa zakončenia priraďovaly k paradigmám „mesto" a „dub", teda substantivizovaly sa.[12]

Aj tieto zmeny gramatickej kategórie svedčia o osobitnosti miestnych názvov. Nie je to však proces nový, ale ako poznáme z historickej toponomastiky, miestne mená od feudálnych čias vznikaly privlastňovacími sufixami, napr. *-jь*, ale časom sa substantivizovaly, takže dnes ich už nepociťujeme ako adjektívne.

Najnovšie sa výrazne uplatnila táto tendencia pri novýc

[10] Aj v poslednom čase komisia pre miestne názvoslovie stanovila niekoľko názvov tohto typu, napr. *Jánošíková, Ľudovítová, Marcelová* a

[11] Pri neutrách sa vyskytuje ojedinele *Lukové* zaiste z pôvodného *Lukovo*, ktoré sa skloňuje ako adjektívum.

[12] O tom J. Škultéty, *SP XLV* (1929), 128.

miestnych názvoch typu *Bernolákovo,* ako sa o tom nedávno písalo aj v Slovenskej reči.[13]

Nevyriešilo sa však v týchto súvislostiach skloňovanie miestnych názvov, utvorených ako privlastňovacie prídavné mená stredného rodu, ale nie podľa vzoru „otcov", „matkin", lež podľa vzoru „cudzí". Z celkového počtu miestnych názvov na Slovensku[14] nie je ich veľa a okrem dvoch: *Babie* (okr. Giraltovce) a *Devičie* (okr. Krupina), sú odvodené od zvieracích mien: *Dolné Srnie* (okr. Nové Mesto n/Váhom), *Horné Srnie* (okr. Trenčín), *Jastrabie* (okr. Vranov), *Medvedzie* (okr. Svidník), *Medvedzie* (okr. Trstená), *Ovčie* (okr. Prešov), *Ptičie*[15] (okr. Humenné), *Srňacie* (okr. Dol. Kubín), *Šarišské Jastrabie* (okr. Sabinov), *Trenčianske Jastrabie* (okr. Bánovce n/Bebravou), *Turie* (prv Turo, okr. Žilina), *Vranie* (okr. Kys. N. Mesto). K tejto skupine podľa spôsobu tvorenia môžeme priradiť aj ojedinelé miestne meno *Svinia,* ktoré však v celej štruktúre miestnych názvov nemá nijakej opory.[16]

Pôvod týchto miestnych názvov, ich tvorenie a zakončenie zvádza hovoriacich alebo pisateľov k skloňovaniu podľa vzoru „cudzí", teda celkom tak, ako sa skloňujú privlastňovacie príd. mená zvieracie: *vtáčí, kohútí, kozí, jastrabí* a pod. Takto sa potom stretáme s tvarmi, ako sú: „v Jastrabom", „do Babieho", „v Medvedzom" a pod.

Na neustálenosť skloňovania týchto názvov výrazne poukazuje i to, že ak hovoriaci z vlastnej skúsenosti nepozná miestny názov tohto typu, často nerešpektuje paradigmatičnosť pri jeho skloňovaní, napr.: *do Medvedzia* (podľa vzoru „vysvedčenie"), ale v *Medvedzom* (podľa vzoru „cudzí").[17] Zaujímavý je aj prí-

---

[13] E. Jóna, *l. c.* 73—78.

[14] Uvádzam podľa *Soznamu obcí na Slovensku podľa správneho rozdelenia z 1. februára 1949.*

[15] Základ tohoto mena nie je slovenský, ale je slovanský a tvorenie je obdobné, preto ho tiež zaraďujeme do tejto skupiny.

[16] V týchto súvislostiach možno ešte lepšie pochopiť, že sa S. Mazúr (SR XV. 8 a n.) prihováral za zmenu názvu *Svinia,* aby sa vyhlo mnohým rozpakom pri skloňovaní.

[17] Zachytila som medzi účastníkmi pracovných porád okresných matičných tajomníkov 6. februára 1950.

pad, kde obyvateľka Hor. Štefanova[18] pri názve blízkej obce *Medvedzie* používa tvary, prislúchajúce k tej istej paradigme, teda: *do Medvedzia, v Medvedzí* podľa miestneho úzu, ale pri názve vzdialenejšej, menej známej osady na Orave si už tvorí tvary: *do Srňacieho*, v *Srňacom*. Podobný rozpor ukazuje miestny úzus: *do Jastrabia, v Jastrabí* so zápisom istého triedneho učiteľa na vysvedčení žiačky, narodenej v obci *Jastrabie: v Jastrabom.*[19]

Pri zisťovaní miestneho úzu[20] dostali sme takéto tvary:

Jastrabie (okres Vranov):[21] *v Jastrabí, do Jastrabia.* I úradná školská pečiatka je s textom: *Národná škola v Jastrabí.*

Jastrabie (okres Trebišov):[22] *do Jastrabia, v Jastrabí.* Úradná pečiatka znie: *Materská škola v Jastrabí.*

Vranie (okres Kys. N. Mesto):[23] *vo Vraní, do Vrania, na Vranie.* Školská pečiatka: *Národná škola vo Vraní.*

Turie (okres Žilina):[24] *v Turí, do Turia.* Na pečiatke je len nominatív: *Národná škola — Turie pri Žiline.*

Medvedzie (okres Svidník):[25] *v Medvedzom, do Medvedzieho;* na pečiatke je nominatív.

---

[18] Zo súkromného rozhovoru 5. II. 1950.

[19] Podľa jazykového dotazu z 31. januára 1950. Uložený je v administratívnom archíve MS.

[20] *Pravidlá slovenského pravopisu* ani naše gramatiky neuvádzajú nič o skloňovaní miestnych mien tohoto typu, preto sa ukázalo potrebné zaoberať sa nimi podrobnejšie. Ukázalo sa vhodným zisťovať i miestny úzus, preto sa rozposlaly aj dotazníky, zväčša na školy. Nie zo všetkých miest došly odpovede, ale sobraný materiál má i tak hlavne ilustračnú cenu.

[21] List od Riaditeľstva Národ. školy v *Jastrabí* (okr. Vranov) zo dňa 15. II. 1950.

[22] List z Materskej školy v *Jastrabí* (okr. Trebišov) zo dňa 11. II. 1950. Podľa údajov v liste ľud si svoju obec nazýva *Ještreb* (Ještreb), preto i uvedené tvary sú len umele tvorené podľa úradného názvu.

[23] Odpoveď z Národnej školy vo Vraní zo dňa 6. III. 1950.

[24] Pôvodný názov obce *Turo* iba pri posledných rozhodnutiach komisie pre miestne názvoslovie bol zmenený na *Turie*. Podľa údajov Riaditeľstva Národ. školy v Turí zo dňa 15. II. 1950 obyvateľstvo naďalej hovorí: *v Ture, do Tura* a len v úradnom styku sa používajú tvary od nového názvu.

[25] List z Ruskej národnej školy v *Medvedzí* (v záhlaví listu je v *Medvedzom)* zo dňa 12. II. 1950.

Ovčie (okres Prešov):[26] *v Ovčim, do Ovčeho.*[27] Na úradnej pečiatke i v záhlaví listu máme: *Národná škola v Ovčom.*

Ptičie (okres Humenné): *v Ptičom*[28] (v Pčičim),[29] do *Ptičieho* (do Pčičoho). Na pečiatkach máme: *Národná škola v Ptičom* a *Riaditeľstvo Národnej školy v Ptičom.*

Srňacie (okr. Dol. Kubín): *na Srňacom, do Srňacieho.*[29a]

Najzaujímavejšie sú doklady z obce *Babie* (okres Giraltovce).[30] Dostávame tvary: *v Babiom, do Babieho.* Aj úradná pečiatka znie: *Národná škola v Babiom.* Ale podľa udania v tom istom liste starší obyvatelia hovoria: *v Babjim.* Je to teda podobne ako v type v *Ovčim, Pčičim.*

Ďalej podľa údajov Dr. A. Jánošíka v Trenčianskej sa hovorí: *do Jastrabia, v Jastrabí.*[31] Z nápisov na vreckách cementu vieme, že sa používa názov: Cementáreň *v Hornom Srní.*

Bolo treba uviesť všetky tieto prípady, aby sa ukázaly rozpaky a neustálenosť pri skloňovaní miestnych mien z pôvodných privlastňovacích príd. mien na *-ie.* Ešte najvýraznejšie sa to ukazuje pri názve *Babie,* kde aj lokál na úradnej pečiatke je celkom chybný (v Babiom), nezodpovedajúci ani vzoru „cudzí" (v cudzom — v Babom), ani vzoru „vysvedčenie" (vo vysvedčení — v Babí).

Nemožno tvrdiť, že uvedený písomný materiál je celkom smerodajný, ale jednako na stred. a záp. Slovensku badáme tendencie ku skloňovaniu podľa vzoru „vysvedčenie",[32] kým pri niektorých názvoch na Východe prevažujú tendencie adjektivi-

---

[26] List z Národnej školy *v Ovčí* (v záhlaví listu je *v Ovčom)* zo dňa 15. II. 1950.

[27] Tvary sú nárečové, východoslovenské a pravdepodobne len vplyvom spisovného jazyka uvádza sa v liste s dĺžkou *v Ovčím* miesto očakávaného *v Ovčim.*

[28] List od Riaditeľstva Národnej školy *v Ptičí* (v záhlaví listu je *v Ptičom)* zo dňa 9. III. 1950.

[29] V liste sú uvedené tvary podľa spisovného názvu i podľa domáceho úzu obyvateľov.

[29a] Podľa zistenia Riaditeľstva Národnej školy v Dolnom Kubíne zo dňa 22. III. 1950.

[30] List z Národnej školy *v Babí* (v záhlaví listu je *v Babiom)* zo dňa 16. februára 1950.

[31] Ide o *Trenčianske Jastrabie.*

[32] Sem zahŕňam i ústne doklady z Oravy. Viď. pozn. 18.

začné. Keď si však uvedomíme, že príklon k skloňovaniu podľa substantív je v shode s tendenciami miestnych názvov adjektívnych na *-ov, -ovo,* vidíme, že je v celkovej štruktúre miestnych názvov opodstatnená. Ani formálne tu niet ťažkostí, lebo v sloven. miestnych názvoch máme veľkú skupinu mien podľa vzoru „vysvedčenie", ako napr.: *Brieštie, Dolné Záriečie, Dubie, Malé Košecké Podhradie, Malé Trnie, Malé Zálužie, Podhorie, Podhradie, Podolie, Podskalie, Podvažie, Trstie, Záblatie, Záborie, Zákopčie, Zádubnie, Zálesie, Zámostie, Záturčie, Závodie,* kde niet nijakých kolísaní pri skloňovaní. Bude teda treba zaradiť skloňovanie miest. mien typu *Jastrabie* k typu *Závodie:*

NA	*Závodie*	*Jastrabie*	*jastrabie* (perie)
G	*Závodia*	*Jastrabia,* ale: z	*jastrab*ieho (peria)
D	*Závodiu*	*Jastrabiu,* ale: k	*jastrab*iemu (periu)
L	*v Závodí*	*Jastrabí,* ale: o	*jastrab*om (perí)
I	*Závodím*	*Jastrabím*	*jastrabím* (perím)

Ako vidieť, rozdiel medzi vzorom „vysvedčenie — Závodie", „cudzie — Jastrabie" je v G, D, L. Tvary podľa substantív sú úspornejšie, kratšie i výraznejšie.

Podľa miestneho úzu i podľa celkovej tendencie, akú pozorujeme pri zaraďovaní miestnych mien k jednotlivým paradigmám pri skloňovaní, treba teda priradiť miestne mená typu *Jastrabie* ku vzoru „vysvedčenie". Podľa toho sa bude používať: do *Jastrabia, Vrania, Srnia, Medvedzia, Devičia, Srňacia* atď., *k Vraniu, Jastrabiu, Babiu; vo Vraní, Ovčí, Srní, Ptičí.* Túto poučku bude treba uviesť aj do nových Pravidiel slovenského pravopisu, lebo práve na úradných listinách (rodné listy, osvedčenia o št. občianstve, školské vysvedčenia, občianske legitimácie a pod.) nemožno pripustiť kolísanie, ale žiada sa jednoznačné riešenie.

Presun ku skloňovaniu podľa substantív si môžeme ľahko odôvodniť, keď si uvedomíme jednak to, že ide o substantívny základ, a zároveň, že ide o samostatné pomenovanie, čo v slovenčine má tendenciu substantivizovať sa, ako to výrazne dosvedčuje aj typ *Bernolákovo.*[33]

V týchto súvislostiach sa žiada uviesť aj tvorenie prísluš-

[33] Porov. *SR XIV,* 77.

ných prídavných mien a mien obyvateľských v mužskom i ženskom rode. Podľa materiálu[34] máme tu viac spôsobov: Staré, dnes už zriedkavé tvorenie máme doložené iba z obce *Vranie: Vranec, Vranka*[35] a z *Jastrabia* (okres Vranov) *Jastrabci.*[36] Všade inde je tvorenie pomocou hotovej prípony *-(č)an: Jastrabčan, Medvedzan, Ptičan* (Pčičan),[37] *Turian.*[38] V obyvateľskom mene *Babenčan* je prípona použitá dva razy (Bab-ăn-čan), v mene *Ovčanec* máme zas kombináciu oboch sufixov. Práve preto, že dnes už prevažuje tvorenie obyvateľských mien pomocou hotových sufixov, je možné od uvedených miestnych názvov tvoriť obyvateľské mená takto: *Babčan — Babčianka, Devičan — Devičianka, Srňan — Srnianka, Jastrabčan — Jastrabčianka, Medvedzan*[39] *— Medvedzianka, Ovčan*(ec) *— Ovčianka, Ptičan — Ptičianka, Srňačan — Srňačianka, Turan — Turianka/Turanka, Vraňan — Vranianka/Vraňanka.*[40]

Pokiaľ ide o adjektívum, pôvodné tvorenie na *-ský* sa vyskytuje len pri niektorých názvoch, ako máme doložené[41] v menách: *jastrabský, medvecký,*[42] *vranský, turský.* Tento spôsob tvorenia by bolo možné použiť aj pri ostatných názvoch: *babský, devičský, hornosrnský, ptičský, srňacký,*[43] *turský.* Výnim-

---

[34] Ide o listy ktoré som uvádzala v poznámkach 21—26, 28, 29a, 30.

[35] Tieto tvary nie sú udivujúce, lebo v okolitých obciach zachovávajú podobne tvorené obyvateľské mená: *Budatínec — Budatínka (Budacinec — Budacinka), Žilinec — Žilinka, Závodec — Závodka* ap.

[36] Používajú len starší obyvatelia podľa údajov z listu v pozn. 21.

[37] Porov. pozn. 29

[38] Tvar neužívaný, len umele utvorený. Porov. pozn. 24. Podľa spis. úzu by sme očakávali: *Turan.*

[39] Historický by sa dalo očakávať *Medvedžan* (-dz + -ia-), ale dnes je tendencia tvoriť obyvateľské mená s hotovou príponou, bez spoluhláskových zmien.

[40] O ženskej podobe obyvateľského mena rozhoduje adjektívum. Podľa Pravidiel (str. 70, c) k príd. menu na *-ský* patrí žen. meno na *-anka.* Popri *Turanka, Vraňanka* môže byť teda aj *Medvedzanka,* lebo máme: *turský, vranský, medvecký;* podobne *Srňačanka,* lebo v liste z pozn. 29a máme doklad aj na *srňacský.*

[41] Materiál uvedený v listoch, ako sa spomína v poznámkach 21—23, 29a. Adjektívum *turský* poznám z počutia; v žilinskom okolí sa všeobecne používa.

[42] Vzniklo zjednodušením spoluhláskovej skupiny z **medvedz-ský.*

[43] Aj tu zjednodušenie spoluhláskovej skupiny: *srňac-ský > srňacký.*

kou je Ovčie; tu totiž takéto tvorenie nie je možné s hľadiska hláskoslovného, lebo skupina spoluhlások na konci kmeňa *ovč-* by nezniesla ďalšiu konsonantickú skupinu: *ovč-ský,* preto treba tvoriť adjektívum dnes bežnou a produktívnou príponou *-(č)iansky* (ovčiansky — podľa obyvateľského mena); má dnes predpoklad rozšíriť sa aj pri ostatných názvoch, teda: *bab*čiansky (nie babiansky, lebo je obyvateľ. meno Babčan), *dev*ičiansky, *srn*iansky,[44] *medvedz*iansky, *ovč*iansky,[45] *ptič*iansky,[46] *tur*iansky[47], *vran*iansky[48] a *srňač*iansky.[49]

Slovenské *fígeľ* a odvodeniny

VÁCLAV POLÁK

Na slovenské *fígeľ* a jeho odvodeniny *figliar, figliarka, figliarsky* (adj. i adv.), *figliarstvo, figľoš* a *figľovať*[1] sa viažu celkom zreteľne dva odlišné významy: 1. ‚žart, pletka, komédia, šelmovský kúsok'; 2. ‚podfuk, zastretý klam, špekulácia, prefíkanosť, ostrý rozum'. Okrem slovenčiny sa toto slovo zjavuje v nárečiach na Morave a v Sliezsku i v poľštine. Ak na poľské *figiel* a jeho odvodeniny (*figlarny, figlarz, figlas, figliki, figlować* atď.)[2] sa viaže významový odtieň, označený

[44] Podľa údajov Dr. Martáka tento tvar zodpovedá nárečovému: *srnanský z Dol. Srnia.*

[45] Podľa listu, uvedeného v pozn. 27, užíva sa v mieste: *ovčanský.* Treba si však uvedomiť, že dĺžka je umelá, vnesená zo spis. jazyka do náreč. tvaru východoslovenského.

[46] Podľa listu, uvedeného v pozn. 28, užíva sa v mieste: *pčičanski* (ide o presný fonetický prepis tvaru).

[47] Porov. pozn. 40.

[48] Porov. pozn, 40.

[49] Doložené aj podľa pozn. 29a. Porov. aj pozn. 40.

[1] A. Jánošík — E. Jóna, *Slovník spisovného jazyka slovenského* 578 a n. Porov. tiež M. Kálal, *Slovenský slovník z literatúry aj náreči,* Ban. Bystrica 1924, 134; P. Tvrdý, *Slovenský frazeologický slovník,* 2. vyd., Praha-Prešov 1933, 128; J. Jungmann, *Slovník česko-německý,* Praha 1835, 543 a pod.

[2] Porov. Słownik języka polskiego ułożony pod redakcią J. Karłowicza, A. Kryńskiego i. J. Niedźwiedzkiego, Warszawa s. v.; B. Vydra, *Polskočeský slovník,* Praha 1947, s. v. a pod.

ako prvý v slovenčine (porov. poľ. *figiel* s významom ‚žart, podarený kúsok; skok'), v nárečiach na Morave prevažuje pri tomto slove predstava klamu, podvodu, chytráckeho kúsku a vôbec obratného spôsobu nejakej činnosti. V tomto význame preniká ako dialektizmus do spisovnej češtiny.[3] Tento význam je príznačný i pre ukraj. *fýheľ, fiheľ* a rus. *figli, figljar, figljarič, figljarničať, figljarskij, figljarstvo.*[4] V ruštine „upotr. dlja oboznačenija kakich-n. ulovok, šutok ili kakich-n. podchodov dlja dostiženija čego-n., soprovoždajuščichsja ljubeznostjami, užimkami, vykrutasami, podmigivanijem".[5] Z toho vidieť, že slovo ruské jasne súvisí — jak čo do významu, tak i čo sa týka tvaru a znenia — nielen so slovami poľskými, ale i českými. So zreteľom na západníctvo Kijeva a prechodnú obľubu poľských mravov i v Moskve v XVII. storočí, prejavujúcu sa v jazyku západoslovanskými jazykovými prvkami, dá sa usúdiť, že ide o slovo, ktoré patrí k tomuto západnému prúdu.

Etymologické výklady, pokiaľ viem, podali Karłowicz, Miklosich a Brückner.[6] Berneker sa vo svojom slovníku najviac prichyľuje, ako sa zdá, k výkladu Brücknerovmu,[7] i keď ho označuje otáznikom. Karłowicz pri svojom výklade myslel na dolnonem. *wichelen, wigelen, wichelen* ‚zaubern, wahrsagen' ako na základ. Naproti tomu Miklosich na strednolat. *vigiliae* ‚nočná stráž, najmä pri mŕtvom' a dovolával sa dolnoluž. *figle* ‚Vigilien, Gesänge von Chorschülern'. Tieto výklady právom zamieta nielen Brückner, ale aj Berneker, a to so zreteľom na významové ťažkosti, ktoré sú tu veľké

---

[3] *Příruční slovník jazyka českého,* Praha 1935/37 I, 718 uvádza v tomto význame *figl, figlář, figláření, figlářský, figlářství.* Porov. tiež J. Jungmann, l. c.

[4] *Tolkovyj slovar' russkogo jazyka,* Moskva 1940, IV, c. 1073; porov. tiež Dal', *Tolkovyj slovar' živago velikorusskago jazyka* s. v. a pod.

[5] *Tolkovyj slovar'* IV, c. 1073.

[6] Karłowicz, *Słownik wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia używanych w języku polskim,* Kraków 1894 a n., 159; F. Miklosich, *Die Fremdwörter in den slavischen Sprachen,* Denkschriften d. K. Akad. d. Wiss., phil.-hist. Cl. Bd. 15, Wien 1867, 87; A. Brückner, *Słow. etym. 121* J. Holub, *Stručný slovník etymologický,* 2. vyd., Praha 1937, 198 preberá v podstate výklad Miklosichov. Porov. aj E. Berneker, *Slav. etymol. Wörterb.* 281.

[7] *Prace Filol,* 6, 617; porov. *Słow. etymologiczny* 121.

a ktoré pri každom etymologickom výklade majú vždy tiež svoj veľký význam. Brückner upozornil, ako sa zdá, právom na poľský zvrat „nakreslił na czole jakiś *figieľ*" a na nárečové poľské *figuły* a vyšiel pri svojom etymologickom výklade z lat. *figura* ako zo základu, pričom zdôraznil, že významová zmena slova *figúra* ‚postava — žart' nastala v poľštine, odkiaľ preniklo naše slovo do češtiny i do ruštiny. Pri týchto výkladoch nie je bez zaujímavosti, že sa zabúda na slovenčinu, lebo sa neuvádzajú slovenské doklady. Zmena *r* — *l* nie je zaiste nič pozoruhodného a tak výklad Brücknerov je veľmi pravdepodobný.

Bude však treba jeho vývody doplniť niekoľkými podrobnosťami, a to práve so zreteľom na slovenčinu. Slovenské *fígeľ* s odvodeninami sa totiž nedostalo dosiaľ do diskusie pri etymologických výkladoch. Je síce, čo sa týka tvaru, pri význame paralelné s poľským *figiel,* ale pozoruhodné je hlavne so zreteľom na maď. *figura* s významami: 1. a) ‚die Figur, die Gestalt'; b) ‚eine Person in Hinsicht der äusseren Gestalt, eine lächerliche Figur'; 2. ‚nugae, Possen'; 3. ‚jocosus, spassig, scherzhaft'.[8] V maďarčine nastala pri maď. *figura* z lat. *figūra* jasne významová zmena, ktorú Brückner v slove *figura* a jeho výsledku v poľštine tušil a celkom správne predpokladal. Zdá sa preto, že slovenské *fígeľ* sa vyvinulo z latinského *figura* nezávisle od poľského slova, a to v paralelnej vývojovej perspektíve s maďarčinou, s ktorou slovenčina vo svojom historickom vývoji mala vždy viac styčných bodov, a to v ohľade kultúrnom iste omnoho viac ako s poľštinou. Pritom však nemožno nechať bokom ani paralelné tvary české, a to tým skôr, že práve zo starých českých dokladov vyplýva význam klamu a podvodu, ktorý poznáme nielen z významových tvarov moravských, ale i z dokladov ruských. Tak Řehoř Hrubý z Jelení r. 1513 v preklade Erazmovho Encomia moriae píše: Co jiného v životě [ženy] žádají, než aby se mužóm, jakž najvíce možno býti, líbily? Zda pro to samo nejsú jich všecky přípravy, pro to se samo líčí, myjí, šperkují, mastmi maží, vonné věci při sobě

[8] Z. Gombocz-J. Melich, *Magyar etymologiai szótár,* Budapest, 246; J. Szinnyei, *Magyar Tájszótar,* Budapest 1893-1901, s. v. a pod.

nosí, pro to samo všelikterak se fiklují?[9] Tento význam je dosiaľ v českom ľudovom *fikula, fikulka* ‚chytrák, chytráček', ktoré bezpochyby tiež sem patrí. To ukazuje, že toto české *fiklovat* z prvej polovice XVI. stor. s významom ‚parádiť sa s úmyslom predstierať to, čo nie je' nebolo lexikálnou zvláštnosťou Řehořa Hrubého z Jelení, ale že skutočne v jazyku žilo, a to bezpochyby ako slovo so silným expresívnym zafarbením. Potvrdzuje to napokon i adjektívum *fiklovný* ‚vyparádený' z Benátskej biblie, Ecles IX, 8.

Znamenalo by to, že významový odtieň klamu, podvodu a chytráckeho kúsku nakoniec, ako je zrejmý na českom *fiklovati* do XVI. stor., nepochybne sa vyvinul nezávisle z *figura* na význam ‚žart, pletka', ako sme to zistili pre slovo poľské, slovenské a maďarské, ak prijmeme i tú etymologickú súvislosť, ktorú zistil Brückner, a to paralelným vývojom sémantickým s vývojom, ktorý možno konštatovať v jazykoch románskych. So zreteľom na tieto okolnosti nie je, zdá sa, celkom správna domnienka Brücknerova, že ide o slovo poľské, ktoré by sa rozšírilo do ruštiny a poľštiny. Také šírenie by bolo v XVI. a XVII. storočí, keď naše slovo bezpochyby vzniklo, veľkou vzácnosťou. Naopak, možno ho počítať, ako som ukázal, k termínom českého kultúrneho okruhu, ktorý sa vyvinul za renesancie v českom prostredí. Tak potom vyložíme ľahko jeho existenciu v poľštine a ruštine, ak máme na mysli expanziu spisovnej češtiny v dobe humanizmu a jej vplyv na poľštinu, prípadne na ruštinu.[10] V tejto súvislosti je práve pozoruhodné, že naše slovo istým spôsobom môžeme priradiť ku kartárskej terminologii, ktorá vtedy z češtiny prenikla do ruštiny, ak máme na mysli význam, ktorý bol v XVI. stor. bežný pri tomto slove v češtine a ktorý sa drží v ruštine dodnes.

Významový odtienok ‚žart, chytrácky kúsok' bežný v slovenčine s paralelným významom maď. *figura* vznikol nepochyb-

[9] K tomu porov. doklady, ktoré uvádza J. Jungmann, l. c. Ukazujú celkom jasne, že majú význam, s ktorým sa stretávame v XVI. stor. pri franc. *figure* alebo tal. *figura*.

[10] B. Havránek, *Vývoj spisovného jazyka českého*, Československ. vlastivěda, řada II, Praha 1936, 44 n., 76; *Expanse spisovné češtiny od 14. do 16. století* v sborníku Co daly naše země Europě a lidstvu Praha 1939, 53—59.

ne vo vzájomnej kooperácii v kultúrnej oblasti podunajskej, ako som na jej problematiku narazil v úvahách o samostatnosti slovenskej literatúry v pomere k literatúre českej.[11] Slovenské kultúrne ovzdušie v XVI. stor. sa vo vzťahu k paralelnej situácii maďarskej týchto čias a istým spôsobom k ich situácii poľskej konsolidovalo z kultúrnych interferencií širšieho bloku stredoeuropského.[12] Dokladom toho je práve slovenský *fígeľ* popri iných slovách, na ktoré ukážeme zas pri inej príležitosti.

[11] Výťah z prednášky o tejto otázke vyjde v čas. Slovesná věda 3, 1950.

[12] V tejto súvislosti je pozoruhodná rozprava L. Gáldiho, *A Dunatáj nyelvi alkáta*, Budapest 1947, i keď na otázku pozerá s iného hľadiska, než aké som tu naznačil.

Kronika

PRÍRUČNÝ SLOVNÍK JAZYKA ČESKÉHO

Slovnikárske snaženie českého obrodenia vyvrcholilo dielom, ktoré dodnes budí obdiv i úctu, *Slovníkom česko-nemeckým* Jozefa Jungmanna. Pravda, toto dielo, hoci významné a obdivuhodné, nevystačilo neobyčajne rýchlemu rozvoju českého spisovného jazyka v XIX. storočí a bolo treba uvažovať o tom, ako Jungmannov slovník nahradiť. Pokusom o takú náhradu bol slovník Kottov, ale pokusom, ktorý sa nepodaril. Obsiahol a zachytil zaiste značné množstvo jazykového materiálu zo spisovného jazyka i z nárečí, ale autorovi sa nepodarilo tento materiál utriediť a lexiko-graficky spracovať. A tak potreba nového moderného českého slovníka stávala sa stále naliehavejšou. Na počiatku druhého desaťročia tohoto storočia prikročilo sa k prvým prípravám, aby sa mohla uskutočniť myšlienka slovníka, ktorý by zachytil všetko lexikálne bohatstvo v češtine v celej jej rozvitosti i dejinnom vývoji od najstarších počiatkov až do dnešných čias, teda myšlienka Tezauru jazyka českého.

Na uskutočnenie tejto myšlienky z iniciatívy prof. Dr. Františka Pastrnka bola r. 1911 založená III. triedou Českej akadémie vied a umení kancelária *Slovníka jazyka českého*, ktorá bola poverená úlohou sbierať lexikálny materiál pre budúci Tezaurus.

Vlastný rozvoj excerpčných prác nastal však až po prvej svetovej vojne pod vedením Václava Ertla, keď boly tieto práce naširoko založené na dobre prepracovanom pláne. Excerpovala sa česká literatúra od národného obrodenia, od r. 1780; postupovalo sa chronologicky, excerpoval sa rok za rokom, najstaršie ročníky sa excerpovaly úplne, t. j. vypísaly sa všetky slová, ktoré sa tam vyskytujú. Neskôr sa užívaly takzvané *sitá*, t. j. soznamy slov, ktoré už boly vypísané a ktoré už excerptori nemali vypisovať. Diela autorov, ktorých tvorba je obsiahlejšia (napr. Jirásek, Vrchlický), boly rozdelené na obdobia a každé z nich sa excerpovalo ako samostatný celok. Keď materiál slovníkový vzrástol, vypisovaly sa z niektorých autorov len jazykové zvláštnosti, ktoré sa u nich vyskytujú. Hoci materiál takto získaný rýchle vzrastal, ba stával sa čoskoro predmetom i medzinárodného záujmu, predsa len ešte nevystačil na úlohy, ktoré treba klásť na moderný Tezaurus. Bolo preto treba hľadať také riešenie, ktoré by aspoň dočasne uspokojilo volanie po novom českom slovníku. Preto sa v 30. rokoch rozhodla III. trieda Českej akadémie, že vydá predbežne malý slovník, ktorý by obsahoval lexikálny materiál

modernej češtiny; pri jeho spracovaní by sa použily doterajšie slovníkové sbierky. Čoskoro bolo možné prikročiť k prípravným redakčným prácam a počiatkom r. 1935 mohol už vyjsť prvý sošit *Příručného slovníka jazyka českého (PS)*. Proponovaný slovník mal byť dvojsväzkový, ale pri realizovaní sa rozrástol na dnešný rozsah celkových asi 8 sväzkov.

Svoju úlohu plní *PS* dobre. Obsahuje slovné bohatstvo češtiny asi od r. 1880 do terajška; popri tom nájde v ňom čitateľ i slová, ktoré sa vyskytujú u autorov starších, ale dodnes živých (Havlíček, Mácha, Němcová, Neruda atď.).

Ako sme už spomenuli, materiál, ktorý sa užíval pri sostavovaní *Příručného slovníka*, sbieral sa na iné účely a nevyhovoval celkom úlohám, ktorým mal teraz slúžiť. Jeho hlavným nedostatkom bolo historické poňatie excerpcie. Užívanie sít spôsobilo, že pre mnohé bežné slová boly v slovníkovom materiáli doklady len z autorov obrodenských a tak prvá časť *PS* pôsobí na mnohých miestach dojmom archaizujúcim. Ešte za prác na *Příručnom slovníku* bolo a je nevyhnutné slovníkový materiál doplňovať novými excerpciami zo súčasných autorov i z denných novín a časopisov, nielen aby citáty v jednotlivých heslách dostaly modernejší ráz, ale aj aby sa do *PS* dostaly slová nové, ako ich zvlášť po druhej svetovej vojne priniesol vývoj politických a hospodárskych pomerov a naša cesta k socializmu. V tomto doplňovaní slovníkových sbierok sa stále pokračuje a počet výpiskov dosiahol teraz asi sedem miliónov.

Příruční slovník sa neobmedzuje len na slová spisovného jazyka. Sú do neho pojaté i slová iné, slová dialektické, ľudové, slangové, familiárne, vulgárne a iné; také slová sa však v *PS* uvádzajú len vtedy, ak sa pre ne našiel doklad v niektorom literárnom diele. Jazyková vrstva, do ktorej slovo patrí, prostredie, v ktorom sa vyskytuje, sú vždy vyjadrené príslušnou skratkou pred výkladom významu slova podobne, ako sú skratkou alebo krížikom označené slová zastaralé a archaické.

Týmto označovaním prostredia a jazykovej vrstvy pri jednotlivých slovách slúži *PS* do značnej miery i jazykovej správnosti. Má, pravda, pri niektorých slovách poznámky, vytýkajúce priamo ich nesprávnosť (napríklad výkričník pri slovách, pokladaných za nesprávne, inde poznámky „lépe“, „nesprávně“, „podle němčiny“ a pod.), ale skratky, ktoré určujú jazykovú vrstvu alebo prostredie, do ktorého slovo patrí, sú iste veľmi platným činiteľom pri jazykovej a slohovej výchove. K tomu sa poja i hojné poučenia gramatické o skloňovaní a časovaní. Pri niektorých slovách sú uvedené i poučenia o väzbách, v ktorých sa vyskytujú.

Jednotlivé významy a významové odtiene sú jednak vyjadrované, vysvetľované slovným výkladom, jednak osvetľované, znázorňované literárnymi dokladmi. Pri výklade sa prihliada predovšetkým k tomu, aby sa vypočítaním niektorých charakteristických znakov zachytil význam slova. Až dodatočne sa pridávajú tam, kde je to

možné, synonymá. Veľmi starostlivo sa pri sostavovaní *Příručného slovníka* vyberajú citáty, ktoré majú výklad doplniť, overiť, osvetliť. Pracovníci na *PS* sa usilujú vybrať jednotlivé doklady tak, aby zo situácie, ktorá sa v príklade podáva, bol zrejmý význam doloženého slova, ak ide o nejakú vec, aby bolo z dokladu vidieť, ako sa užíva, načo je, trebárs i ako vyzerá a pod.; ak ide o sloveso, je žiadúce, aby doklad dával poučenie, o čom sa ho užíva, čoho sa môže týkať a pod.

Ak listujeme v *Příručnom slovníku* a čítame doklady, uvedomíme si chytro, akou cennou ilustráciou, oživením, znázornením sú pri veľkej väčšine hesiel. Pravda, sú aj heslá, kde by čitateľovi bol význam slova, jeho užívanie rovnako jasné aj bez dokladov z literatúry, ale tých niet mnoho, a keby sa pri takých slovách maly doklady vynechávať, stretli by sme sa okrem toho s ťažkosťami, že taká samozrejmosť niektorého významu je dosť individuálna a že každý pokladá za samozrejmé niečo iného.

Bez literárnych dokladov sa uvádzajú len slová z odbornej terminologie, termíny. Termínom sa venovala veľká starostlivosť a odborná terminologia všetkých odborov vied sociálnych, prírodných i technických i odborné slová iných odborov ľudskej práce sú v *PS* spracované veľmi podrobne. Vlastným pracovníkom pomáhali pri tejto úlohe mnohí odborníci dodávaním, doplňovaním a úpravou hesiel, či ako stáli externí spolupracovníci, či ako príležitostní poradcovia.

Prvý sväzok *Příručného slovníka* bol ukončený na počiatku r. 1937, do začiatku druhej svetovej vojny boly vydané dva diely. Po vojnovom spomalení nastalo teraz zase vyrovnanie vo vydavateľskom tempe *PS*, a tak sú teraz už vydané štyri diely v piatich sväzkoch. Piaty diel vychádza v sošitoch a dospel dosiaľ k heslu *stopiti*.

Rukopis slovníka je, pravda, pripravený oveľa ďalej. Dnes v Ústave pre jazyk český, ktorý je pokračovateľom bývalej kancelárie *Slovníka jazyka českého*, pracuje sa už na heslách s predponou *za-*. Chýlia sa teda práce na *PS* ku koncu, lebo od hesla *zbabčelý* do konca písmena *z* je už rukopis spracovaný dávnejšie.

Ladislav Janský (Praha)

Kritiky a recenzie

SOVĚTSKÁ JAZYKOVĚDA. Překlady vybraných studií. Orbis, Praha 1949. Cena broš. Kčs 52,—.

Nedávna diskusia o sovietskej jazykovede v moskovskej Pravde, najmä po významnom príspevku J. V. Stalina, obrátila pozornosť celého sveta na túto vednú disciplínu vo SSSR. U nás sme ju doteraz poznali neúplne. Po r. 1945 dostaly sa nám síce do rúk niektoré vedecké rozpravy a príručky od význačných autorov (I. I. Meščaninov, V. V. Vinogradov, S. D. Kacneľson atď.), mohli sme sledovať i odborné časopisy (najmä Izvestija Akademii nauk SSSR, otdelenije literatury i jazyka), ale informácie od vládnúceho Marrovho smeru boly — ako ukázala spomenutá diskusia — do istej miery skreslené. Takto i sborník jazykovedných prác, preložených študentským kolektívom pražského seminára pre slovanskú filologiu, pod vedením profesorov, podáva pod prišírokým názvom „Sovětská jazykověda" ukážky zo štúdií stúpencov len jedného smeru, tzv. nového učenia o jazyku.

Po triezvom a kritickom úvode vydavateľov sú tu najprv dva menšie články *(Indoeuropské jazyky Stredomoria, Prečo je tak ťažké stať sa lingvistom-teoretikom)* od samého zakladateľa „nového učenia" N. J. Marra (1864—1934) a obsažný článok jeho najprednejšieho žiaka a pokračovateľa I. I. Meščaninova *(Najbližšie úlohy sovietskej jazykovedy)*. Tieto tri príspevky spolu s článkom A. P. Riftina *(Hlavné zásady teórie štádií v jazyku)* umožňujú nám utvoriť si dosť jasnú predstavu o doterajších výsledkoch i problémoch „nového učenia o jazyku", ktoré jeho zakladateľ i jeho prívrženci chceli budovať na marxistických základoch, ale dopustili sa — ako sa teraz pri slobodnej diskusii jasne ukázalo — závažných chýb (pri učení o jazyku ako nadstavbe, o triednom charaktere jazyka a i.). — Ukážky práce tohoto smeru o jednotlivých konkrétnych témach z oblasti všeobecnej a porovnávacej jazykovedy nájdeme v dvoch príspevkoch S. D. Kacneľsona *(Pokrok jazyka v koncepciách indoeuropských, Jazyk básnický a prvobytná obrazná reč)* a v článku A. V. Desnickej *(K problému historického spoločenstva indoeuropských jazykov)*. Záver knihy tvorí prednáška I. I. Meščaninova *(O situácii v lingvistike)* a referát F. P. Filina *(O dvoch smeroch v jazykovede)*, ktorými sa v októbri r. 1948 začaly diskusie, kde sa vyostril boj medzi stúpencami a odporcami Marrovými. Vtedy sa zdalo, že Marrov smer sa stal oficiálnym, no v slobodnej diskusii toho roku, najmä po múdrom zásahu J. V. Stalina sa ukázalo, že marrizmus nestojí na pevných marxistických základoch. — Sborník „Sovětská jazykověda" nám pomôže pochopiť, o čo ide pokrokovým sovietskym lingvistom v terajšej diskusii. *E. Jóna*

Rozličnosti

Sebakritika a samokritika. — V poslednom čase, najmä okolo slávneho IX. sjazdu KSS, uplatňuje sa u nás v nebývalej miere zdravá boľševická kritika. Jej osobitný druh, kde ide o odhalenie chýb a posúdenie vlastnej práce jednotlivca alebo nejakej organizácie, označuje sa v slovenčine obyčajne dvoma tvarmi — *sebakritika* alebo *samokritika.* V jazykoch, ktoré sú nám pri tvorení nových názvov do istej miery modelmi, v ruštine a v češtine, vyskytuje sa vždy len jeden z oboch tvarov, a to v ruštine *samokritika,* v češtine *sebekritika.* V oboch prípadoch sú to tzv. hybridné slová, t. j. slová, složené z rôznojazyčných častí, morfém. Morféma *samo* — alebo *seba* — je domáca. *Kritika* je slovo gréckeho pôvodu (gr. kritike); patrí medzi kultúrne slová, používané v mnohých jazykoch sveta. V niektorých jazykoch používa sa i složené slovo *autokritika,* kde obe časti sú gréckeho pôvodu (auto = sám). Morféma *auto* — vyskytuje sa aj v iných prevzatých slovách, ako *autobiografia, autodidakt, autoportrét, autoreferát, automobil,* skrátené *auto* i s odvodeninami atď. Tvar *autokritika* používa sa i v slovenčine (uvádza sa v slovníku Pravidiel slovenského pravopisu), no dnes sú častejšie tvary *sebakritika* alebo *samokritika.* Takéto dvojtvary vyskytujú sa v spis. jazyku dosť často, ale časom jeden z nich alebo zanikne, alebo sa osobitne využije sémanticky a štylisticky. Zdá sa, že v jazykovej praxi tvar *autokritika* sa bude i naďalej používať v odbornom štýle vedeckom. V hovorovom štýle a v praktickom štýle odbornom používajú sa popri sebe tvary *sebakritika* a *samokritika* bez významového alebo štylistického rozlíšenia. Ktorému z oboch tvarov dať prednosť?

V slovnej zásobe spis. slovenčiny majú svoje pevné miesto složené slová, ako *samochvála, samospráva, samoväzba, samovláda, samočinne, samovoľne, samospasiteľný* atď. s morfémou *samo-* na začiatku. Ale sú tu i slová s morfémou *seba-,* ako *sebadôvera, sebaistota, sebaklam, sebaobetovanie, sebaobrana, sebapoznanie, sebazaprenie* atď. V niektorých prípadoch po istom kolísaní v spis. slovenčine sa ustálily tvary so *samo-: samovzdelávací, samovražda* proti tvarom *„sebavzdelávací", „sebevražda",* ktoré sú i v češtine. Pri diferenciačných tendenciách v slovenčine vzniklo nejasné cítenie, že tvary s časťou *samo-* sú slovenské, kým tvary s morfémou *seba-, sebe-* sú české. Toto cítenie nie je dostatočne podložené. Vieme, že i v češtine je alebo kolísanie, napr. *samoláska* i *sebeláska, samochvála* i *sebechvála* ap., alebo sa vyskytujú i složeniny len s prvkom

samo-, ako *samobytný, samočinný, samodruhá, samohana, samohláska* atď. Aby sme si túto otázku objasnili, musíme si všimnúť vznik a funkciu složených slov tohto typu.

Složené slová vznikajú alebo napodobnením cudzieho jazyka, alebo z významových a tvaroslovných potrieb domáceho jazyka. Tvar sebakritika je významový i tvarový celok, ktorým možno lepšie narábať ako slovným spojením *kritika seba*. K podstatnému menu *sebakritika* možno utvoriť adj. *sebakritický* a príslovku *sebakriticky*. Složené slová, ako sú i sebakritika a samokritika, zastupujú vetné spojenie, vyjadrujú skrátene vetný vzťah. Pri slovách typu *sebazaprenie* prevláda vzťah deja a vetného predmetu, t. j. činnosť zapieranie obracia sa priamo na predmet, ktorý je súčasne i podmetom; pri slovách typu *samochvála* prevláda zas vzťah podmetu a jeho činnosti, t. j. činnosť ‚chválenie sa' vychodí od podmetu a jeho sa týka. Pri slovách, ako napr. *samovláda*, je rozdiel ešte jasnejší: zdôrazňuje sa tu spôsob činnosti, vládnutia, pri ktorom je pôvodca sám, jediný.

V staršej slovenskej literatúre nachodíme tvar *samokritika* napríklad u Vajanského (XI, 140) alebo u Kukučína (V, 65), ale i tvar *sebakritika* napríklad u Šoltésovej (Sedemdesiat rokov života, 55). V novšej literatúre, napríklad v politickej literatúre (brošúrky na polit. školenie, referáty a dokumenty IX. sjazdu KSS) prevláda tvar *sebakritika*, kým v novinách donedávna vyskytovaly sa oba tvary. Ako vidno z predošlého rozboru, tu prevláda predstava, že podmet je i predmetom, na ktorý sa obracia jeho činnosť, nie predstava, že činnosť vykonáva podmet sám, jediný. Preto v slovenčine treba dávať prednosť tvaru *sebakritika*. *E. J.*

Trenér, či *tréner?* — Športové termíny, keďže sme ich prevzali z cudzích jazykov, najmä z anglického, a sú novšieho pôvodu, nemajú ešte ustálenú výslovnosť a pravopis, lebo nie sú ešte všetky vžité. Prenikaním rozličných druhov športu, prenikajú k nám i športové termíny. Kým sa niektorý šport u nás nevžije, zatiaľ nemožno ani očakávať, že terminologia toho športu bude ustálená. Z toho vyplýva, že ani pravopis týchto termínov, najmä so stránky kvantity samohlások, nemôže byť a ani nie je ustálený. Táto neustálenosť kvantity v pravopise športových termínov vyplýva i z toho, že kvantita slov sa v niektorých cudzích rečiach graficky neoznačuje a tak športový termín mnoho ráz sa začína užívať v dvojakej forme.

Len tak si vysvetlíme, že napr. termín pre športového cvičiteľa sa vyskytuje vo dvoch formách: ‚trenér' i ‚tréner', napr.: Tréner sostaví jedenástku (Práca V, č. 88, str. 6a), ale: Trenér vystrojí mužstvo takticky (tamtiež).

Pri zisťovaní, ktorá forma je v slovenčine náležitá, *trenér*, či *tréner*, je potrebné zistiť, z ktorého jazyka toto cudzie slovo je do slovenčiny prevzaté. Slovenčina totiž prevzala cudzie slová z viacerých cudzích rečí a prispôsobuje ich slovenskej výslovnosti a pravopisu. Veľká skupina cudzích slov, ktorými označujeme osoby urči-

tého zamestnania, doznieva na *-ér*. Sú to všetko slová francúzskeho pôvodu, napr.: *aranžér ((< arrangeur), dekoratér (< décorateur), dezertér (< déserteur), guvernér (< gouverneur), kolportér (< colporteur), montér (< monteur), reštauratér (< restaurateur), režisér (< régisseur),* teda za fancúzsky sufix *-eur* máme v slovenčine sufix *-ér*. Slovo *tréner* nie je však prevzaté z francúzštiny. Vo francúzskom jazyku pre označenie cvičiteľa majú rozličné termíny: *gymnaste* ‚cvičiteľ v telesnej výchove', *dresseur* ‚cvičiteľ zvierat', *‚instructeur* ‚vojenský cvičiteľ" ap.

Termín *tréner* je prevzatý z anglického jazyka, kde pre označenie cvičiteľa majú slovo *trainer* (vyslov *treiner*), teda v danom prípade koncovkové *-er* nie je francúzskeho pôvodu a do slovenčiny bolo prevzaté z angličtiny bez zmeny. Tvar „trenér" je analogický podľa uvedených slov francúzskeho pôvodu a dostal sa k nám z češtiny. Čeština má totiž formu *trenér* (V. Pech, Velký slovník cizích slov, Praha 1948, str. 761); Karel Adam—Václav Jaroš, Slovník správné češtiny, Praha, rok neuvedený, str. 186).

Po tomto rozbore jasne vidieť, že forma *tréner* je v slovenčine náležitá. Odporúčame preto užívať formu *tréner,* ktorú i Pravidlá slovenského pravopisu uzákoňujú (str. 411). *sm*

Brána, či *bránka?* — V športovej terminologii niektorých športov slovom *brána* alebo *bránka* rozumieme to miesto športového ihriska (pri ľadovom hokeji športového kĺzišťa a pri vodnom póle športového bazéna), do ktorého majú hráči súperovho mužstva dopraviť, športovým slangom povedané: streliť, vsietiť loptu, aby bol gól. Na označenie tohto miesta sa napr. pri futbale užívajú obidva tvary: *brána* i *bránka.* Citujeme príklady: 1. V bráne čs. mužstva ... spoľahlivo chytal Morávek (Práca IV, 127a, 1a), Šimanského krásna strela len tesne minula bránu (Práca IV, 124, 1a), Čapek v bráne ... uspokojil (Šport V, 22, 1b), ... pred bránou bol útok nedôrazný ... (Šport V, 21, 1c); 2. Matys v bránke bol spoľahlivý (Šport V, 20, 1c), Pokorný prihral loptu do voľného priestoru pred bránku (Šport V, 26, 1a), Kuchler strieľa vedľa prázdnej bránky do autu (Šport V, 22, 1b) atď.

Terminologia, aby bola presná, musí byť jednoznačná. Nemá sa v nej pre jednu vec užívať viac pomenovaní toho istého jazyka alebo dokonca viac slov z toho istého koreňa slova. V danom prípade na označenie spomínaného miesta stačí slovo *brána* alebo *bránka,* ale nie sú potrebné pre termín toho istého druhu športu obidva tvary. Z uvedených substantív primárneho pôvodu je tu slovo *brána,* z ktorého príponou *-ka* vzniklo zdrobnené substantívum *bránka.*

V terminologii futbalovej hry užívajú sa však z koreňa *brán-* i tieto ďalšie termíny: *brankár* a *bránkový,* napr.: 1. V 9. min. sa vyznamenal brankár hostí (Šport V, 22, 2b), 2. Zibrínyi vykopol loptu z bránkovej čiary (Šport V, 22, 1a) ap. Z uvedených príkladov možno zistiť, že ako termín je praktickejšie prijať slovo *bránka.*

Ak by sa malo ostať pri termíne *brána,* žiadalo by sa zaviesť i odvodeniny: *„bránár"* (obranca brány), *„bránový"* (bránová čiara), *„bránársky"* ap. No tieto formy sa vôbec neužívajú, i keď formálne sú správne utvorené.

Odporúčame preto prijať v športovej terminologii termín *bránka* na označenie miesta, do ktorého hráč súperovho mužstva má vsietiť gól, ako aj prídavné meno *bránkový* pre termín vo forme združeného pomenovania: *bránková čiara.* *sm*

Dielčia smluva? — Vyhláškou Štátneho úradu plánovacieho č. 1052/49 Ú. l. I, bola u nás zavedená ustanovizeň tzv. hospodárskych smlúv. Vyhláška rozlišuje medzi *rámcovými* smluvami a *dielčími* smluvami. Podstatným znakom tohoto rozlišovania je, či sa smluva uzaviera na ročné plánovacie obdobie, alebo len na čiastku tohoto obdobia (zpravidla na štvrtok). Predmetom rámcovej smluvy je teda tovar, vyrobený alebo dovezený za celý rok, dielčia smluva sa týka len tovaru vyrobeného alebo dovezeného v určitom úseku plánovacieho roku.

Slovo *dielčí* nie je tvorené podľa noriem, platných pre tvorbu odvodených slov v slovenčine. Hľadá sa zaň náhrada. Vyskytol sa názor, že by český výraz „dílčí" mal byť správne poslovenčený na „dielcový". S týmto názorom ťažko možno súhlasiť. Nevyhovoval by, pravda, ani termín „čiastočný", lebo čiastočná je smluva, ktorá nemá ešte dohovorený celý obsah, teda čiastočný = nehotový, neúplný. Tak hovoríme napr. „čiastočne sme sa už dohovorili (dojednali)".

Ak nemá byť narušená požiadavka presnosti a jednoznačnosti vedeckej terminologie, nepozostáva, ako používať v našom právnom a hospodárskom názvosloví i naďalej termín *dielčí,* alebo zaviesť celkom nové adjektívum *čiastkový,* odvodené od slova čiastka analogicky podľa lat. *pars* a potom i *parciálny.* *—jf—*

Oznámenie

Vydavateľstvo Matice slovenskej a redakcia Slovenskej reči oznamujú všetkým čitateľom tohoto časopisu, že Výbor Matice slovenskej po zrušení vedeckých odborov a po preradení jazykovedných pracovníkov z Matice slovenskej do Slovenskej akadémie vied a umení rozhodol sa zastaviť ďalšie vydávanie *Slovenskej reči* v Matici slovenskej. Redakcia pri dokončení XV. ročníka ďakuje všetkým prispievateľom i predplatiteľom za spoluprácu, záujem a priazeň.

Slovenská reč bude ďalej vydávať *Jazykovedný ústav SAVU* nákladom *Štátneho nakladateľstva v Bratislave.*

Vedie redakčný kruh. Zodpovedný zástupca časopisu Dr. Eugen Jóna. — Vydáva Matica slovenská. — Tlačí Neografia, národný podnik v Turčianskom Sv. Martine.
Toto číslo vyšlo v júli 1950.